Historie jedné hereze

Sourozenci Gerta a Harry Freundovi – oběti trockistického stigmatu

Jan Dvořák

Ústav pro studium totalitních režimů

Začátkem roku 1981 odeslala tehdy šestadevadesátiletá Terezie Jírová (dříve Freundová) z Prahy do Sovětského svazu dopis adresovaný Galině Ovsejenkové,¹ dceři známého ruského revolucionáře Vladimira Antonova-Ovsejenka.² Snahou pisatelky ale nebylo jen na sklonku vlastního života poskytnout adresátce své svědectví o jejím otci, s nímž se za jeho diplomatického působení v Československu ve druhé polovině dvacátých let několikrát osobně setkala. Zároveň lze Tereziin text vnímat i jako vyznání o vlastním „mučednickém“ údělu, jenž souvisel s tragickým osudem jejích nejbližších – zejména s předčasnou ztrátou syna Hermanna (řecheného Harry) a dcery Gertrudy (Gerty). Aniž by to pak sama autorka ve svém dopise bezprostředně přiznávala, za jednotlivými řádky se skrývají také mnohé rozporuplné a dlouhodobě tíživé pocity. Mohlo se jednat zvláště o pochybnosti a výčitky nad vlastními skutky, kterými i ona kdysi přispěla k rodinné tragédii.

¹ *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Jiří Wehle, karton (k.) 18, inventární číslo (inv. č.) 159, dopis Terezie Freundové-Jírové Galině Ovsejenkové z 6. 2. 1981.

² Vladimír Alexandrovič Antonov-Ovsejenko (1883–1938) byl sovětský státník, stranický funkcionář a diplomat. Jako revolucionář byl už v roce 1905 odsouzen k smrti, po změně rozsudku pobýval ve vyhnanství na Sibiři. Poté žil v exilu v Paříži. Během říjnové revoluce velel útoku na Zimní palác v Petrohradě, za občanské války vedl Rudou armádu na Ukrajině. Postupně byl diplomatem v Československu (jako vedoucí sovětského zastupitelství v letech 1924–1928), Litvě, Polsku a Bulharsku. V roce 1934 se stal generálním prokurátorem Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Jako zvláštní sovětský konzul v Barceloně podporoval levicovou vládu ve španělské občanské válce (1935–1937). Po návratu byl v září 1937 jmenován lidovým komisařem spravedlnosti RSFSR. Již v říjnu byl ale zatčen, obviněn z podpory Lva Trockého i údajného podílu na spiknutí proti Stalinovi a v únoru 1938 popraven. (Srv. např. ZUBOV, Andrej (ed.): *Dějiny Ruska 20. století*, sv. 1: 1894–1939. Praha, Argo 2014, s. 287, 431, 436, 881 a 900; CONQUEST, Robert: *Velký teror: Nové zhodnocení*. Praha, Academia 2012, s. 290, 394, 596 a 615–617.)

Na počátku osmdesátých let byly osudy Harryho a Gerty již téměř zapomenuty. Znal je pouze úzký okruh osob, většinou několika ještě žijících bývalých přátel a vrstevníků. O půlstoletí dříve, ke konci třicátých let, však zejména Gertin případ (respektive kauza manželů Arosevových)³ hýbal diplomatickými kuloáry a vyvolával pozornost veřejnosti i médií jak v Československu, tak i za jeho hranicemi. Byl to ale i její starší bratr Harry, jehož osobnost vzbuzovala ještě řadu let po smrti nemalé emoce, zvláště u stoupenců radikálně socialistické levice. A právě od jeho politických aktivit za první republiky se odvíjel řetěz nešťastných událostí, které postupně zasáhly jeho rodinu i nejbližší okolí.⁴

Primárním cílem této studie je přiblížit dramatické životní příběhy dvou konkrétních jednotlivců (mezi tisíci dalšími), které v první polovině dvacátého století osudově poznamenaly ideologicko-mocenské střety v komunistickém hnutí. Současně v následujícím textu hledám odpověď na některé klíčové otázky, jež se nabízejí při reflexi intelektuálního a politického působení obou hlavních aktérů, a zejména se pokouším objasnit, proč byly následky tohoto počínání pro všechny zúčastněné natolik fatální.

³ Tuzemská historiografie si i na místní poměry neobyčejného životního příběhu Gerty Arosevové (Freundové) začala znovu všimát v posledních několika letech, ať už šlo o pouhé zmínky v textech obecněji zaměřených na československo-sovětské vztahy, posléze pak i o detailní popis Gertina individuálního osudu (viz např. BORÁK, Mečislav: *Moskevská pohřebiště: Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik 2013, s. 82–84; Buržoazní tanečnice a zasloužilý bolševik: Příběh manželů Gertrudy a Alexandra Arosevových, popravených v Moskvě. In: DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADILEK, Adam: *Čechoslováci v Gulagu*, sv. 2: *Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu*. Praha, Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, s. 42–59.) V případě zahraniční produkce jde především o publikované paměti či odborné práce zaměřené primárně na historickou úlohu jejího manžela, známého revolucionáře a diplomata Alexandra Aroseva; kromě ruskojazyčných prací je třeba zmínit článek slovenské historičky Maríny Zavacké „Vo vrstvách pamäti: K československej stopě sovietskeho diplomata Alexandra Jakovleviča Aroseva“. In: *Forum historiae*, roč. 9, č. 2 (2015), s. 166–188. Studie v tematickém čísle časopisu „Medzi sociálnym a politickým radikalizmom 1918–1939“ je dostupná online z: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1273455/11_zavacka.pdf.

⁴ Jméno protinacistického odbojáře Harryho Freunda je dodnes zachováno na jeho značně zanedbaném náhrobku na hřbitově v Novém Městě na Moravě. Až na nepatrné zmínky v regionální historické literatuře nenajdeme o jeho neméně nevědším, ale také stejně tragickým životním údělu v československé či české historiografii žádné podrobnější informace. Výjimkou se stala až *Česká cikánská rapsodie*, v níž se historik Jan Tesař ve snaze přiblížit okruh podporovatelů romského partyzána Josefa Serinka na Vysočině pokouší proniknout i do předválečných aktivit Harryho Freunda a do jeho vztahu se sestrou Gertou. (Blíže viz SERINEK, Josef – TESAŘ, Jan: *Česká cikánská rapsodie*, sv. 1–3. Praha, Triáda 2016. K osudům sourozenců Freundových především TESAŘ, J.: *Česká cikánská rapsodie*, sv. 2: *Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka*, s. 550–569.)

Osudy sourozenců Freundových jsou jistě jen pomyslnou „kapkou v moři“ všech tragédií, jež lze připsat na vrub komunistickému i nacistickému režimu. Přesto fascinují svým tragickým rozměrem a fatální souhrou okolností. Současně jsou pozoruhodné a charakteristické tím, jak výrazně se v nich odráží turbulentní vývoj, jímž v meziválečných letech procházela radikální politická a intelektuální levice (nejen) v Československu, stejně jako ilustrují složitost předválečných bilaterálních československo-sovětských vztahů.

Pokus o vhled do prostředí takzvané Levé opozice v tuzemském komunistickém hnutí,⁵ který je s osvětlováním příčin rodinné tragédie Freundových spjat, ale nesměřuje k teoretizujícímu rozboru „trockismu“ a dalších radikálně levicových meziválečných ideologií či hnutí. Stejně tak se v následujícím výkladu nejedná ani o hloubkovou analýzu mentálních lákadel marxisticko-leninisticko-stalinistické víry. To jsou úkoly, které přesahují jeho záběr, snad však toto biograficky laděné pojednání shromážděnou faktografií a odkrytím některých neznámých souvislostí může přispět k zamyšlení nad podobnými obecnějšími tématy.

Revoluční vzplanutí

Osobností, jež měla minimálně po celé časně dospívání zásadní vliv na intelektuální směřování obou sourozenců Freundových, byla jejich matka Terezie (narozena 1885). Na rozdíl od svého manžela Rudolfa (narozen 1881), zámožnějšího obchodníka s koženými výrobky, který se k politice stavěl vždy spíše zdrženlivě, to byla ona, kdo po první světové válce svou veřejně proklamovanou angažovaností ve prospěch dělnické třídy předurčil další ideologicko-politickou orientaci dcery i syna.

Přestože začátkem dvacátých let Terezie svým společenským statutem již dávno nepatřila k proletariátu, začala se obětavě zasazovat za jeho práva. Po letech s oblibou (a nejspíš i s vědomím společenské poptávky, která nastala po příchodu komunistů k moci) odůvodňovala své vřelé sympatie k učení Marxe a Lenina vlastním „nuzným“ původem.⁶ Ve své době to však zcela jistě nebylo

⁵ Pro tuto ideovou platformu s jistým zjednodušením přebírám pojem „Levá opozice“, jímž se běžně označuje obdobná skupina oponentů proti Stalinovi a jeho politickému kurzu mezi sovětskými komunisty, která se ve 20. letech soustředila kolem Lva Trockého, Grigorije Zinovjeva a dalších činitelů. Pojem někdy dávám do uvozovek, aby tím byla zjevná jeho neformálnost. K sovětské Levé opozici viz dále.

⁶ *Památník Terezín*, podsbírka historicko-dokumentární, signatura (sign.) A 11886-2, životopis Terezy Jírové k dotazníku Sdružení protifašistických bojovníků (SPB) z 25. 1. 1952. Terezie vyrůstala v početné rodině židovského obchodníka z Hostivaře u Prahy Willimara (Vilimara) Pollaka a jeho křesťanské manželky Johanny (Jany), rozené Schöpflingové. Vzдор údajně nouzi,

jen „zakořeněné sociální cítění“ vyučené modistky, které ji motivovalo k odhodlané podpoře komunistického hnutí. Po vzniku Československé republiky pod vlivem doznívající válečné katastrofy i bolševické revoluce v Rusku inklinovalo ke komunismu nemálo intelektuálů a příslušníků středostavovských vrstev. Pro svobodomyšlný a zvědavý typ osobnosti, jakým Terezie vždy byla, představovala komunistická ideologie, spojující ideál sociálně spravedlivé společnosti s příslibem osvobození každého jedince od vykořisťování všeho druhu, dosud nejučinnější nástroj vlastní emancipace. Její letitá snaha vymanit se ze zažitých společenských konvencí i bigotního náboženského prostředí, v němž vyrůstala, se díky komunismu konečně stávala realitou.⁷

První kroky Terezie Freundové v nové republice vedly do tehdy velmi populárního bezvěreckého hnutí (konkrétně šlo o znovuobnovenou ateistickou organizaci Volná myšlenka), posléze vstoupila i do jiných ustavujících se levicově orientovaných spolků a organizací. Do Komunistické strany Československa podala přihlášku hned v roce 1921, ve prospěch revolučního dělnického hnutí čile agitovala i na veřejnosti.⁸

Současně se prohluboval její zájem o bolševické Rusko. Již od roku 1922 pravidelně docházela do Vily Tereza na pražských Vinohradech – tehdejšího sídla Sovětské obchodní mise v Československu.⁹ Zejména v druhé polovině

kteří byli Pollakovi dlouhodobě vystaveni, dosáhly některé z jejich dětí na poměrně úspěšnou kariéru. Tereziin bratr Emil se stal dokonce vrchním soudním radou v Litoměřicích. (*Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha (dále ÚSTR), Sbírka rozhovorů ÚSTR, záznam rozhovoru s Alenou Štěpánkovou-Veselou (sestřenicí H. a G. Freundových), natočil Jan Dvořák 22. 10. 2018.)

⁷ Přestože se Terezie během svého dospívání niterně distancovala od jakéhokoli náboženství, byly obě její děti krátce po narození přijaty do židovské náboženské pospolitosti – konkrétně náležely do Israelitské náboženské obce na Královských Vinohradech. Pravděpodobně pouze formální svazek však dlouho nevydržel. Jako první z židovské obce vystoupila již v roce 1919 právě Terezie, o dva roky později ji následovaly i obě stále nezletilé děti a nakonec její řady opustil v roce 1925 i manžel Rudolf. (*Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), f. Ústředna Státní bezpečnosti (305), číslo svazku (sv.) 305-737-1, Vyšetřování ve věci skupiny „Alarm“, rodný list Harryho Freunda a sdělení Okresní politické správy na Královských Vinohradech z 5. 9. 1921; NA, f. Policejní ředitelství II. – prezidium – 1931–1940 (dále jen PŘ 1931–1940), k. 703, sign. 42/F-14/18, osobní spis Rudolfa Freunda.)

⁸ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159; Soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé (Brno), dochovaná korespondence Terezie Jírové-Freundové.

⁹ Československo sice uznalo SSSR *de iure* až v roce 1934, nicméně na základě uznání *de facto* působila v Praze již od roku 1921 Sovětská obchodní mise, v jejímž čele stál od roku 1922 zplnomocněný představitel, tzv. polpred (*polnomočnyj predstavitel*). V témž roce se sídlem mise stala novorenesanční Vila Tereza na rohu ulic Italské a Vozové. Poté co se v roce 1933 stal sovětským vyslancem v ČSR Sergej Sergejevič Alexandrovskij, nechal adaptovat na sovětské zastupitelství větší vilu v nedaleké Helenské ulici, jelikož Vila Tereza na reprezentaci již nestačila.

Manželé Terezie a Rudolf Freundovi se svými dětmi Harrym a Gertou někdy kolem roku 1911 (soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé)

dvacátých let (konkrétně v letech 1924–1928), kdy v jejím čele stál Vladimír Antonov-Ovsejenko, se tento úřad proměnil v jedno z hlavních center společenského a kulturního života meziválečné levice v Československu. Nepřekvapí proto, že se značně zidealizovaný obraz Antonova-Ovsejenka i atmosféry ve vile dochoval ve vzpomínkách mnohých návštěvníků. To platilo i o Terezii Freundové, která se svou rodinou žila jen několik set metrů odtud, v bytě u Riegrových sadů.

Pro sovětskou diplomacii ale byly činorodé aktivity na kulturním a společenském poli primárně účinným prostředkem k prosazení mnohem podstatnějších politických a hospodářských cílů. Těm byla přizpůsobena nejen sféra oficiální diplomacie. Sovětská mise současně poskytovala krytí pro práci sovětských zpravodajských služeb, jejichž aktivity nebyly už v meziválečném Československu zrovna zanedbatelné.¹⁰

Indoktrinace

„Pokrokové“ ideologické přesvědčení a politický aktivismus Terezie Freundové se přirozeně promítaly i do rodinného prostředí a výchovy vlastních dětí¹¹ – syna Harryho, který přišel na svět v roce 1908, a dcery Gerty, narozené o rok později.¹² Dokud to její intelektuální kapacita a politologické znalosti dovolovaly, povzbuzovala oba dva v jejich zájmu o socialistické učení, a především teorii komunismu.

A její ideová výchova skutečně dopadala na úrodnou půdu, což platilo především o starším Harrym. Nebyl to však jen matčin vzor, ale především studium na Německém státním reálném gymnáziu v Jindřišské ulici (dříve i později sídlilo ve Štěpánské ulici) v Praze, které pro něho mělo v tomto směru určující význam.

¹⁰ K tomu blíže např. LUKES, Igor: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu*. Praha, Prostor 2018, s. 43–45.

¹¹ V případě Freundových stojí za zmínku i otázka jejich národnosti či jazykové preference. Je zřejmé, že oba sourozenci vyrůstali a dospívali v prostředí, které nebylo jazykově ani národnostně vyhraněné. V dochovaných osobních dokumentech Gerty i Harryho se proto setkáváme jak s udávanou německou, v případě Harryho ovšem od 30. let výhradně s českou národností. Jazykem, který běžně užívali doma i v osobním styku, byla nepochybně němčina. Příklon Freundových k jazykově německému prostředí ale neznamenal, že by češtinu neovládali. Naopak, zejména pod vlivem politického vývoje v sousedním Německu ve 30. letech s českým jazykovým prostředím stále více sympatizovali, až se k němu nakonec téměř zcela přiklonili. (NA, f. PŘ 1931–1940, k. 5842, sign. F1446/8, osobní spis Harryho Freunda; *tamtéž*, f. Policejní ředitelství II. – všeobecná spisovna – 1941–1950 (PŘ 1941–1950), k. 110, sign. A 544/7, osobní spis Gerty Arosevové.)

¹² *Památník Terezín*, podsbírka historicko-dokumentární, sign. A 11886-2, životopis Terezy Jírové k dotazníku SPB z 25. 1. 1952.

V té době zde totiž pedagogicky působil Artur Pollak,¹³ levicový intelektuál židovského původu a ve dvacátých letech jeden z čelných představitelů takzvané Levé opozice v KSČ. Právě mezi studenty oblíbený Pollak inspiroval Harryho k dalšímu prohloubení zájmu o marxistickou nauku a studium příslušné literatury.

Po vzoru svých nejbližších sympatizovala s levicí i Gerta, i když více než politika ji vždy zajímal svět kultury a umění. Zprvu toužila věnovat se malířství, kvůli problémům se zrakem však od tohoto snu upustila. Začala se o to intenzivněji zajímat o tanec a již během gymnaziálního studia přestoupila na školu světoznámé učitelky tance Mary Wigmanové v Drážďanech, kde absolvovala tříletý kurz rytmiky. Konec dvacátých let proto strávila převážně v sousedním Německu, do Prahy se natrvalo vrátila až v létě 1929.¹⁴

Marxistická Levá opozice

Počátek Harryho veřejného politického působení lze datovat již do poloviny dvacátých let, kdy jako gymnaziální student našel intelektuální vzor v profesoru Pollakovi. Náporově ostře vyhraněný Pollak, tenkrát již silně ovlivněný postoji Levé opozice v sovětském Rusku (údajně byl v přímém kontaktu například s diplomatem Nikolajem Nikolajevičem Krestinským), inspiroval své následovníky ke kritickému uvažování nad stavem a další úlohou revolučního dělnického hnutí. Z toho pramenily zvláště jejich pochybnosti o politickém kurzu, který v té době prosazovala Moskva, a silícím vlivu bolševiků (respektive stalinské frakce) na fungování a rozhodování Komunistické internacionály i jednotlivých národních komunistických stran.

¹³ Artur Pollak (1887–1942) pocházel z rodiny židovského obchodníka a synagogálního zřízence v Zálužanech u Dobříše. Vystudoval filozofii na Německé univerzitě v Praze a získal zde doktorský titul. Již ve studentských letech se připojil k dělnickému hnutí a stal se členem sociálnědemokratické strany. Za první světové války utrpěl těžké zranění hlavy, což údajně i v pozdějších letech ovlivňovalo jeho duševní stav. Po válce se opět zapojil do politického života, stal se jedním ze zakladatelů Židovské komunistické strany. Po vzniku jednotné KSČ se stal jedním z hlavních představitelů tzv. Levé opozice. Ve 20. letech čile publikoval v komunistickém tisku a v roce 1925 se stal redaktorem *Komunistické revue*, teoretického orgánu strany. Již o dva roky později byl ale pro své opoziční názory z KSČ vyloučen. Poté se živil jako učitel na gymnáziích, politické činnosti se ale nevzdal, i když se postupně stávala méně viditelnou. V květnu 1943 byl deportován do Terezína a odtud v květnu 1944 do Osvětimi, kde neznámo kdy zahynul. (NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, poznámky; ABS, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR – studijní svazek I.)

¹⁴ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Bok po boku revoluci (vzpomínka Jiřího Wehleho na sourozence Freundovy z 11. 5. 1989).

Jeden z prvních krizových momentů pro meziválečné komunistické hnutí nastal krátce po smrti Vladimira Iljiče Lenina v roce 1924. Zápas o Leninovo nástupnictví, poznamenaný urputnými frakčními boji ve Všesvazové komunistické straně (bolševiků) (VKS(b) – *Vsesojuznaja kommunističeskaja partija (bolševikov)*) a Kominterně, vyostřil ideologickou roztržku také v KSČ, v té době již notně názorově rozhárané, přesto zčásti pořád ještě autonomní straně. Po roce 1924 (a veřejně deklarovaném procesu bolševizace) se Komunistická strana Československa – řečeno s jistým zjednodušením – vnitřně dělila do tří frakcí: pravicové, centristické a levicové. Představitelé obou krajních frakcí se přitom v budoucnu stále častěji dostávali do opozice vůči centristickému vedení strany.¹⁵

K nejagilnějším kritikům poměrů uvnitř KSČ patřili od samého počátku stoupenci takzvané marxistické Levé opozice, považující se za pravověrné vykladače Marxovy a Leninovy nauky. Pod vlivem „nové“ či Levé opozice v Sovětském svazu, jak ji reprezentoval především Lev Davidovič Trockij, později Grigorij Jevsejevič Zinovjev i další,¹⁶ kritizovali některé aspekty strategie a taktiky stranického vedení a také vnitřní poměry ve straně. S vědomím zjednodušení a názorových rozdílů v tomto proudu z principu odmítali (oproti stoupencům umírněné frakce) jakoukoli formu masové stranické organizace a hlásali „teorii ofenzivy“, spočívající po ruském vzoru v bleskovém uchopení moci elitním revolučním jádrem. Usilovali přitom o větší nezávislost KSČ a vyčítali centristům, že se pod jejich vedením strana postupně proměňuje pouze v jednu z organizačních sekcí Komunistické internacionály. Se značnou skepsí pak nahlíželi na poměry v samotné Kominterně a v sovětské bolševické straně, v nichž Josif Vissarionovič Stalin se svými příznivci získával rozhodující moc a začínal uplatňovat své diktátorské sklony. Levicoví opozičníci kromě toho vesměs stále prosazovali podporu revolučního hnutí na Západě v duchu Trockého teorie světové revoluce.¹⁷

Podobně jako v zahraničí se i v Československu spíše než o jednolitý myšlenkový proud jednalo o značně pestrrou směsici radikálních levicových názorů a tezí, jejichž zastánci často svým dogmatismem překonávali i stalinisty,

¹⁵ Viz RÁKOSNÍK, Jakub: Komunistická strana Československa v období první republiky. In: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 1: A–K. Praha, Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, s. 23–44, zde s. 31.

¹⁶ K sovětské Levé opozici viz např. REIMAN, Michal a kol.: *Zrod velmoci: Sovětský svaz 1917–1945*. Praha, Karolinum 2013, s. 231–239, 281–288 a 307–314; ZUBOV, A. (ed.): *Dějiny Ruska 20. století*, sv. 1, s. 715–726. Z klasických zahraničních děl srv. ROGOVIN, Vadim Z.: *Byla li alternativa? Trockizm. Vzhlad čerez gody*. Moskva, TERRA 1992; ALEXANDER, Robert J.: *International Trotskyism 1929–1985: A Documented Analysis of the Movement*. Durham (North Carolina), Duke University Press 1991.

¹⁷ Viz PEČÍNKA, Pavel: *Pod rudou vlajkou proti KSČ: Osudy radikální levice v Československu*. Brno, Doplněk 1999, s. 19.

Bezstarostné mládí Harryho a Gerty. V Doksech v roce 1917
(soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé)

a navíc si pěstovali vzájemnou rivalitu. Zdaleka ne všichni „levicoví opozičníci“ bezvýhradně souhlasili s Trockým, jenž se – zejména po svém vypovězení ze Sovětského svazu – stal nejviditelnějším představitelem protistalinského komunismu. Někteří – a patřil mezi ně i Artur Pollak – přebírali Trockého teze s jistým odstupem, jiní – včetně Harryho Freunda – se od nich postupem času takřka zcela distancovali. Dojít proto k názorové shodě, byť jen v dílčích ideologických otázkách, bylo pro místní radikální aktivisty prakticky nemožné a na nějakou organizační jednotu nebylo ani pomyšlení. Odpovídalo tomu i časté štěpení a opětovné slučování jednotlivých (a vcelku nepočetných) iniciativ či působení členů ve více iniciativách najednou. „Levá opozice“ ale měla problém i s oslovením dělnictva jakožto nejvýznamnější a nejpočetnější skupiny potenciálních příznivců. Její příliš radikální a někdy i nesrozumitelné teze byly atraktivnější pro intelektuály a vysokoškolské studenty než pro samotný proletariát.¹⁸

¹⁸ *Tamtéž*, s. 19–20.

Exkomunikace

Vedení KSČ se sice pod tlakem Kominterny s „Levou opozicí“ záhy vypořádalo a Trockého, Zinovjeva i další její známé osobnosti veřejně odsoudilo, několik oponentů přesto vytrvalo v jejich podpoře až do svého vyloučení. Patřil k nim i Artur Pollak, který byl takto postižen už v roce 1927. Od té doby zůstal veřejně činný pouze jako levicový intelektuál bez stranické příslušnosti.

Ve dvacátých letech se ale názorový odklon uvnitř strany i celého hnutí přeci jenom ještě nerovnal zradě, a proto ani exkomunikovaný Pollak nebyl následně nějak ostrakizován. Jako středoškolský profesor měl navíc stále poměrně slušnou možnost působit na své studenty i jejich vrstevníky. A mezi radikálně naladěným studentstvem se vždy našla řada „neposlušných“ individualit, jež se vymykaly ze stalinských myšlenkových stereotypů a naslouchaly marxistické kritice moskevského kurzu. K těmto ideovým debatám se připojili i Pollakovi žáci a Harry Freund patřil mezi nimi záhy k nejagilnějším.

Nejčastěji vyjadřoval své kritické názory ve stále ještě názorově pluralitním levicovém mládežnickém hnutí, také na jeho půdě ale začalo brzy „přituhovat“. Mnozí mladí komunisté totiž postupně svou nekompromisností a loajalitou k Moskvě předčili starší straníky, a nakonec to byli právě oni, kdo se v čele s Klementem Gottwaldem chopil vedení strany. Z Komunistického svazu mládeže Československa (Komsomolu) byl Harry Freund pro „odlišný názor související s postupem sovětských bolševiků proti Zinovjevovi“ vyloučen již po půldruhém roce svého členství, v říjnu 1927.¹⁹ Nabízí se domněnka, že k jeho exkomunikaci došlo i v návaznosti na vyloučení Pollaka z oficiálních stranických struktur, sám Freund to ale nikdy nepotvrdil. Poté byl nucen opustit i Komsomolu podřízenou Komunistickou studentskou frakci (takzvanou Kostufu),²⁰ levicovou organizaci vysokoškolských studentů.

Nadále tak zůstal členem jen primárně nepolitických levicových tělovýchovných a zájmových uskupení, jako byla Federace proletářské tělovýchovy (před sjednocením byl členem Spartakových skautů práce) či antiklerikální a ateistický Svaz proletářských bezvěrců (odloučené komunistické křídlo Volné myšlenky). I z něho ale byl pro svá kritická stanoviska za čas vyloučen.²¹ Ještě předtím

¹⁹ NA, f. Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze (dále jen PZÚ-AMV), k. 1527, sign. 207-1527-4, Protokol s JUDr. H. Freundem, 23. 1. 1939.

²⁰ V tu dobu se zde scházela pestrá směsice levicových vysokoškolských studentů, z nichž někteří se v budoucnu stali významnými exponenty KSČ (Julius Fučík, Ivan Sekanina a další), jiní se připojili k protistalinské opozici (Harry Freund, Závěš Kalandra). (Viz Soukromá sbírka dědiců Evy Sekaninové-Hertlové, prezenční listina z plenární schůze pražské Kostufy 30. 10. 1926. Za poskytnutí děkuji Robertu Krumphanzlovi.)

²¹ NA, f. PZÚ-AMV, k. 1527, sign. 207-1527-4, Protokol s JUDr. H. Freundem, 23. 1. 1939.

Nekonformní komunistický intelektuál
Artur (Arthur) Pollak (1883–194?),
názorový oponent Stalina i Trockého.
V květnu 1944 byl deportován
z Terezína do Osvětimi,
kde za neznámých okolností zahynul
(Národní archiv, fond Jiří Wehle)

se podílel (někdy je udáván i jako hlavní iniciátor) na založení jeho mládežnické odnože s názvem Svaz bezvěrecké mládeže v ČSR.

Freund se tedy s komunismem v té formě, jak ho prosazovala Kominternu, respektive stalinské vedení sovětských komunistů, brzy rozešel. Vyloučení z oficiálních komunistických struktur bylo sice prvním varovným signálem, rozhodně však nemělo za následek ukončení jeho politických aktivit. Naopak jeho touha programově se scházet s podobně kriticky uvažujícími vrstevníky se systematicky posilovala. Snažil se proto kolem sebe soustředit skupinu sympatizantů, s nimiž by mohl vytvořit alternativu ke stalinistické politice KSČ. Řídil se přitom jistě i Pollakovými instrukcemi: právě on doporučoval vyloučeným soudruhům a studentům sdružovat se do neformálních diskusních kroužků a pokračovat v činnosti do té doby, než bude odstraněno „protileninské“ vedení KSČ.²²

Založení neformálního, přesto již zčásti organizovaného uskupení – později označovaného jako Leninská opozice či Alarm²³ – na přelomu let 1929 a 1930, o něž se přičinil Harry Freund, bylo pak přímou reakcí na změny ve vedení KSČ po jejím pátém sjezdu, který znamenal vítězství prostalinské gottwaldovské frakce.

²² Viz PEČÍNKA, P.: *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 23.

²³ Skupina se tak vlastně nikdy nejmenovala. Toto označení získala až v 50. letech během vyšetřování bývalých „trockistů“ Státní bezpečností a bylo odvozeno od titulu jejího časopisu (později i názvu edice vydané marxistické literatury).

Osudový krok

Harryho sestra Gerta se po téměř třech letech strávených v zahraničí na sklonku roku 1928 vrátila zpět do Prahy. S čerstvě nabytým oprávněním k výuce tance a gymnastiky začala působit jako lektorka u několika soukromých tanečních škol.²⁴ V říjnu 1931 si pak s otcovou finanční pomocí zařídila vlastní taneční a rytmickou školu v domě U Nováků (na rohu Vodičkovy ulice a ulice v Jámě), kde tehdy sídlilo i Osvobozené divadlo.

Vedle běžných zájemců o tanec se zde scházela na kurzech rytmiky i levicově orientovaná mládež. Recitační a pohybové prvky tu nacvičovala například umělecká skupina Bezbožník (členové Svazu bezvěrecké mládeže). Gerta zase doprovázela svým scénickým tancem jejich schůze a různé umělecké večery.²⁵ Politicky se však ani nadále výrazněji neangažovala – v dubnu 1929 se stala pouze členkou Svazu bezvěrecké mládeže.

Vedle tance neopustila ani svou malířskou zálibu, i z toho důvodu se stala členkou pražské Umělecké besedy. A právě tento její krok lze zpětně hodnotit jako osudový. Na jednom z plesů onoho sdružení se totiž na sklonku roku 1931 seznámila s Alexandrem Arosevem, v té době vedoucím sovětského zastupitelství v Československu. Z letmého setkání se po několika měsících rozvinul bližší vztah,²⁶ který vyústil v Arosevovu žádost o Gertinu ruku.

Gertina matka Terezie se po letech a pod tíhou všech tragických následků jejich vzájemného vztahu sice o Arosevovi vyjadřovala se značným despektem, obviňovala ho hlavně z nepřiměřeného nátlaku na dceru. Ovšem například rodinný přítel Freundových Jiří Wehle²⁷ ve svém vzpomínkovém textu její zpětně

²⁴ NA, f. PP 1941–1950, k. 110, sign. A 544/7, osobní spis Gertrudy Arosevové.

²⁵ *Tamtéž*, f. Jiří Wehle, inv. č. 159, k. 18, Bok po boku revoluci (vzpomínka Jiřího Wehleho na sourozence Freundovy z 11. 5. 1989).

²⁶ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, dopis Terezie Jírové-Freundové neznámé adresátce ze 4. 2. 1981.

²⁷ Jiří Wehle (1909–1990) byl od mládí aktivní v mládežnickém komunistickém hnutí, účastnil se skautského i trampského hnutí. Za druhé světové války byl vězněn (prošel mj. koncentračními tábory v Dachau, Buchenwaldu a Osvětimi). Po válce se jako člen skupiny generála Bohuslava Ečera účastnil pátrání po uprchlých válečných zločincích v Německu. V letech 1946–1951 byl zaměstnancem Ministerstva vnitra a příslušníkem československé rozvědky (krycí jméno Bělský). Po zatčení Zdeňka Tomana v dubnu 1948 se stal jejím prozatímním velitelem. V létě 1949 byl přeložen na pozici vedoucího učebního oddělení vnitřní správy Ministerstva vnitra. V březnu 1951 byl zatčen a uvězněn, po 37 měsících samovazby ho však v dubnu 1954 Vyšší vojenský soud v Praze zprostil obžaloby a následně byl propuštěn. Jeho pozůstalost je dnes uložena v Národním archivu. (Srv. např. KALOUS, Jan: Krize uvnitř bezpečnostního aparátu na počátku 50. let: Kdo byl „zrádce“ podle Štěpána Plačka? In: *Památ' národa*, roč. 4, č. 2 (2008), s. 50–60.)

odsudky zetě zpochybňuje.²⁸ Dle jeho mínění vnímala Terezie partnerství své dcery se sovětským diplomatem v tu dobu ze zcela odlišné perspektivy. Přestože šlo o rozvedeného muže se třemi malými dětmi,²⁹ ze společenského hlediska (minimálně v levicovém prostředí) to byl jistě svazek vysoce prestižní.

Alexandr Jakovlevič Arosev se narodil v roce 1890 v Kazani do početné živnostnické rodiny, jeho otec byl Rus a matka Baltská Němka. Již jako patnáctiletý se připojil ke Straně socialistů-revolucionářů (*Partija socialistov-revoljucioněrov*) a zapojil se do revolučního vření roku 1905. O něco později pod vlivem svého přítele Vjačeslava Michajloviče Molotova, pozdějšího lidového komisaře zahraničních věcí, vstoupil do Ruské sociálnědemokratické dělnické strany (*Rossijskaja social-děmokratičeskaja rabočaja partija*), byl uvězněn a v roce 1909 uprchl za hranice. V exilu vystudoval filozofickou fakultu na univerzitě v belgickém Lutychu, posléze se vrátil do Ruska a byl opět zatčen. Roku 1916 byl jako důstojník povolán na frontu, v následujícím roce se ale jako člen Vojensko-revolučního výboru (*Vojenno-revoljucionnyj komitět*) v Moskvě zapojil do říjnové revoluce a nařídil ostřelovat Kreml, který byl v rukou kadetů. V roce 1918 pak byl jmenován lidovým komisařem vzdušných sil sovětského Ruska a v dalším roce velel jednomu ze sborů Rudé armády na jižní frontě ruské občanské války. Tehdejší dramatické události však bolestně zasáhly do jeho soukromí, když jeho matka – rovněž revolucionářka – zahynula během bojů s československými legionáři v Kazaňské oblasti.

V roce 1920 se Arosev stal předsedou Nejvyššího revolučního soudu na Ukrajině a od příštího roku působil jako zástupce ředitele ústavu, který se zabýval dějinami říjnové revoluce a bolševické strany. Vykonával přitom i povinnosti v sovětském bezpečnostním aparátu. V roce 1927 vstoupil do diplomatických služeb jako zplnomocněný představitel Sovětského svazu v Litvě a o dva roky později ve stejné funkci přijel do Prahy. Alexandr Arosev byl i literárně činný, od roku 1916 publikoval povídky a básně, později i romány a divadelní hry. Náměty čerpal většinou z revolučních událostí a sociálních konfliktů a byl pokládán za jednoho z předních tvůrců ruské a sovětské „proletářské literatury“.³⁰

²⁸ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Bok po boku revoluce (vzpomínka Jiřího Wehleho na sourozence Freundovy z 11. 5. 1989).

²⁹ První ženou Aroseva byla Olga Goppenová (1899–1955). Jejich manželství, v němž se narodily dcery Natálie, Jelena a Olga, bylo rozvedeno v roce 1931. Jejich péče se sice ani po rozvodu nechtěla vzdát, to ale Arosev odmítl a starost o ně převzal sám. S novým manželem Michaiilem A. Lobanovem nejdříve odešla na Sachalin, po čase se usídlili v Moskvě. Péči o své dcery přezvala znovu až po Arosevově zatčení v roce 1937. (Viz ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 173 – viz pozn. 3.)

³⁰ Kromě studie Maríny Zavacké srv. např. DAVID-FOX, Michael: Stalinist Westernizer? Aleksandr Arosev's Literary and Political Depictions of Europe. In: *Slavic Review*, roč. 62, č. 4 (2003), s. 733–759 (tematické číslo „Tourism and Travel in Russia and the Soviet Union“);

Arosev měl tedy za sebou takřka vzornou kariéru ruského a sovětského revolucionáře, politického činitele, diplomata a spisovatele. Uzavření sňatku pro něj jako sovětského občana bylo tehdy v Praze ovšem nemožné, neboť zde nefungoval právoplatný sovětský zastupitelský úřad. Tento akt se proto odehrál 3. dubna 1932 na sovětském velvyslanectví v Berlíně. Role oddávajícího se zhostil tehdejší sovětský velvyslanec v Německu Lev Michajlovič Chinčuk.³¹

Sňatek znamenal zejména pro Gertu zásadní změnu v osobním životě, na přání svého chotě se vzdala i své profese. Je možné, že tak učinila kvůli manželovu konzervativnímu náhledu na úlohu manželky diplomata. Nabízí se však i vysvětlení, že povolání nezávislé umělkyně, která „soukromě podniká“, bylo neslučitelné s Gertiným novým statutem sovětské občanky.

Svatební akt měl ale i další konkrétní a neméně významné konsekvence, jejichž závažnost si tehdy zřejmě ani jeden z novomanželů plně neuvědomoval. Gerta totiž svým sňatkem se sovětským státním příslušníkem pozbyla dle tehdejších československých zákonů československou státní příslušnost. Ihned po svatbě jí tak sovětský zastupitelský úřad v Berlíně vystavil diplomatický cestovní pas, do Československa se vracela již jako sovětská občanka s československým vízem.³² A právě změna státní příslušnosti se v budoucnu ukázala být jedním z klíčových faktorů v neúspěšném boji o záchranu jejího života.

Po návratu do Prahy se Gerta přestěhovala za svým manželem do Vily Tereza a snažila se sžít s novými poměry. Vedle závazků spojených s diplomatickým postavením jejího chotě jí přibýly také povinnosti spojené s péčí o Arosevovy dcery.³³ Jejich vzájemný vztah nebyl zřejmě ideální, pravděpodobně ale ne natolik problematický, jak ho později ve svých memoárech (a s ohledem na všechny negativní důsledky s notnou dávkou neobjektivit) dvě z nich popisovaly.³⁴

V rámci možnosti udržovala Gerta i nadále kontakt se svou pražskou rodinou, nepřerušila ani styk s přáteli. Přesto jakékoli veřejné aktivity, jež by mohly dráždit různé politické kruhy, postupně utlumila – svou roli v tom jistě sehrál i zvýšený zájem československých bezpečnostních orgánů o dění na sovětském zastupitelsství. Gertě to však ve své době bylo málo platné. Slovy Jana Tesaře: „Po sňatku

TÝŽ: *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford – New York, Oxford University Press 2012.

³¹ *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále AMZV), f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 32–34, Dokumentace k případu Gertrudy Arosevové 1937–1940.

³² NA, f. PŘ 1941–1950, k. 110, sign. A 544/7, osobní spis Gertudy Arosevové.

³³ Viz ZAVACKÁ, M.: *Vo vrstvách paměti*, s. 182–183.

³⁴ Srv. AROSEVA, Natalja: *Sled na zemlje: Dokumentalnaja povest' ob otce*. Moskva, Politizdat 1987; AROSEVA, Olga: *Proživšaja dvaždy: Vozvraščenije iz něbytija*. Moskva, Astrel 2012.

Gerta při scénickém tanci v Drážďanech, konec dvacátých let
(soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé)

se dostala okamžitě do pásma, jež bylo intenzivně ostřelováno.³⁵ A vysvětlení, proč tomu tak bylo, nelze hledat jen v osobě a aktivitách jejího manžela Aroseva. Neméně závažným důvodem se stala i opoziční politická činnost bratra Harryho.

Boj za ideály

Vznik zčásti organizované skupiny kolem Harryho Freunda³⁶ spadá do období na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy opětovně docházelo ke štěpení radikálně levicových formací. V některých pramenech je uvedeno, že vznikla odtržením od skupiny Otto Friedmanna³⁷ a čistě z popudu Artura Pollaka.³⁸ Nicméně je pravděpodobnější, že hlavní iniciativu při jejím založení projevil právě Freund. Ve vzdělaném a pro věc zapáleném mladíkovi skutečně našla nepočetná skupinka levicově smýšlejících studentů přirozeného vůdce. A jeho „politická hvězda“ alespoň zpočátku skutečně zazářila poměrně jasně.

Že se Harry Freund navzdory svému mládí rychle zařadil k vůdčím postavám tuzemské Levé opozice, dokládají mimo jiné dochované dopisy byra Pražská frakce levých komunistů adresované provizornímu mezinárodnímu ústředí Levé opozice v Paříži z první poloviny roku 1930, které jsou v několika případech

³⁵ TESAR, J.: *Česká cikánská rapsodie*, sv. 2, s. 553 (viz pozn. 4).

³⁶ K existenci radikálně levicového uskupení kolem Harryho Freunda, jehož aktivity se většinu času odehrávaly na samém okraji politického spektra a kvůli zájmu bezpečnostních orgánů obyčejně v poloilegalitě (od podzimu 1938 již zcela v ilegalitě), se nedochovalo mnoho písemných pramenů. Zaznamenaná svědectví několika bývalých členů skupiny či osob z jejího blízkého okolí jsou vesměs torzovitá, přitom se od sebe liší v řadě více či méně podstatných detailů. To přirozeně platí hlavně o výpovědích učiněných před vyšetřovateli Státní bezpečnosti na počátku 50. let. Tehdejší vyšetřování politických aktivistů a dalších osob skutečně či domněle koketujících (ať už v minulosti, nebo v současnosti) s tzv. trockistickou opozicí vneslo do celé věci řadu nepravd a polopravd, což i dnes ztěžuje rekonstrukci sledovaného jevu. Zcela věrohodná ale nejsou ani svědectví z pozdějších let, podaná ještě před rokem 1989 či krátce po něm. Přes některé cenné informace zůstává hodnocení skupinové činnosti mnohými pamětníky ovlivněno vlastními trpkými životními zkušenostmi z pronásledování a věznění za nacistické okupace i po únoru 1948. Někteří se také zpětně snažili ospravedlnit své jednání s ohledem na stávající politické poměry. Týká se to i pamětí Jiřího Wehleho, z informačního hlediska nejhodnotnějších, které sepsal v 80. letech. (NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, Jiří: *Život za mřížemi*. Praha 1988, strojopis, 104 s.)

³⁷ Otto Friedmann byl od studentských let aktivní v komunistickém mládežnickém hnutí. Již v roce 1927 byl z něj vyloučen pro své opoziční názory, na konci 20. let patřil k čelným organizátorům opozičních aktivit namířených proti stalinistickému vedení KSČ. Před nacistickou okupací emigroval do Velké Británie.

³⁸ ABS, sv. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“; *tamtéž*, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR – studijní svazek I.

Pozvánka Rudého svazu studentstva na přednášku Bohdana Bartoška dne 23. ledna 1930
(Národní archiv, Praha, fond Jiří Wehle)

signovány jeho jménem. Pražská frakce v nich informuje o vzniku místního sekretariátu i dosavadních aktivitách zdejší buňky, včetně příprav na očekávanou mezinárodní konferenci Levé opozice.³⁹ Jak se ale záhy ukázalo, právě neochota spolupracovat a sebestřednost některých aktivistů stály za nejasným výsledkem této iniciativy. Zřejmě proto se v další korespondenci Freundovo jméno v souvislosti s Pražskou frakcí již neobjevuje.

Freund a jeho nejbližší soupeřníci byli sice od samého začátku řazeni svými politickými oponenty (především stalinistickým křídlem v KSČ) mezi takzvanou trockistickou opozici, s Trockým přesto jen v máločem souhlasili. Dokazují to

³⁹ *International Institute of Social History* (Amsterdam) [online], f. Lev Davidovič Trockij / International Left Opposition Archives, sbírka 917, inv. č. 916, korespondence skupin české levicové opozice z let 1930–1933, s. 4–9 a 30 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://access.iisg.amsterdam/universalviewer/#?manifest=https://hdl.handle.net/10622/ARCH01483.916?locatt=view:manifest>.

i výše zmíněné dopisy z roku 1930, v nichž se pisatelé proti Trockému zřetelně vymezují. A co víc, jeho sílící vliv na Levou opozici již tehdy považovali za převážně škodlivý.⁴⁰

Pevně byli naopak přesvědčeni, že jsou to právě oni, kdo vychází z původního marxistického učení. Hlásili se bezvýhradně k Marxovu a Leninovu odkazu a odmítali jakékoli (Stalinovy, Trockého a jiné) modifikované výklady. I proto sami sebe označovali za „Leninskou opozici“. Poté co Trockij v roce 1938 založil Čtvrtou internacionálu, členové skupiny mezi sebou dokonce žertovali, že jsou „třiapůltá internacionála“, tedy že nepatří ani k třetí, ani k „trockistické“ čtvrté.⁴¹

Základní myšlenky a představy československé radikální antistalinské levice jsou formulovány již v Pollakově předmluvě „Na obranu sovětského Ruska, Kominterny a KSČ“, kterou doplnil svůj překlad dokumentů komunistické opozice v Sovětském svazu (Trockého, Zinjevova a dalších) a v roce 1927 publikoval v brožůře pod názvem *Boj o Kominternu*.⁴² Od tohoto „manifestu“ se posléze odvíjely i další úvahy autora a jeho následovníků. Otázka stalinismu a jeho destruktivního vlivu na socialistické a dělnické hnutí v nich přes určité posuny zůstávala po celou dobu ústředním tématem.

Konkrétní názorové rozdíly členů „Leninské opozice“ a stoupenců „generální linie“ (myšleno stalinské) v národním i mezinárodním měřítku se pokusil definovat ve svých pamětech Jiří Wehle. Za podstatu vzájemných rozporů označil „tendence ke strnulosti, k dogmatismu ve stranické teorii a praxi, deformaci marxistického učení v praxi“. Tito kritici zleva odmítali Stalinovu teorii výstavby socialismu v jedné zemi (tedy SSSR) a podobně jako jiní opozičníci tohoto ražení nadále snili o podpoře revoluce na Západě a „konečném vítězství socialismu“ ve světě. Děsili se také neustále zřetelnějších diktátorských metod sovětského generálního tajemníka.⁴³

Taková pozdější apologetika ideologických tezí a motivů, z nichž kdysi vycházeli příslušníci Freundovy skupiny, se ale může jevit značně sporně. Nejenže byla do značné míry modifikována vlastní životní zkušeností a politickým vývojem z let následujících, pozoruhodná (ne však překvapivá) je i selektivnost, s níž ve své době Freund a jeho společníci přistupovali k bolševické praxi. Stačí si například položit jednoduchou otázku, proč ve své kritice akcentovali pouze totalitní

⁴⁰ Tamtéž [online].

⁴¹ USC Shoah Foundation (University of South California, Los Angeles) [online], The Visual History Archive Online, Collections, The Holocaust, záznam rozhovoru s Jamesem Borem (Erwinem Blochem) z 10. 10. 1996, Interview Code 20767 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4982869.

⁴² POLLAK, Artur (ed.): *Boj o Kominternu*. Praha, vlastním nákladem [1927].

⁴³ NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 6.

způsoby zaváděné Stalinem, zatímco obdobného odsudku zpětně ušetřili Lenina a jeho nejbližší spolupracovníky? Přece se už tehdy dobře vědělo, že ani leninské vedení strany nezacházelo se svými názorovými oponenty zrovna „v rukavičkách“. Zástupce takzvané Leninské opozice i proto nelze označit za nějaké přesvědčené demokraty: ochotni dovolávat se vnitrostranické demokracie byli vesměs teprve ve chvíli, kdy začaly být potlačovány jejich vlastní názory.

Z obsahového hlediska se pak vlastně jejich kritika poměrů v komunistickém hnutí nijak zásadně nelišila od hlavních výtek Lva Trockého a jeho následovníků. Názorové rozdíly mezi nimi byly vskutku minimální, opět tu šlo hlavně o rozporuplnou osobnost někdejšího „korunního prince“ bolševického hnutí, která je od „trockistů“ odpuzovala. Také u Trockého – a nelze říct, že neoprávněně – viděli značné a do určité míry podobné osobní nedostatky jako u Stalina: vyčítali mu zvláště jeho autoritativní sklony, projevy dogmatismu, byrokratismus i odmítání vnitrostranické demokracie v praxi. V jeho odporu vůči Stalinovi navíc spatřovali spíše konkurenční postoj než zásadní stanovisko. Tato distance se promítla i do jejich odmítavého postoje ke Čtvrté internacionále na konci třicátých let.⁴⁴

„Leninská opozice“ se ovšem nevymezovala jen vůči dominantnímu proudu komunistického hnutí. Jejím pravidelným ostrým výpadům neunikly „imperialistické mocnosti“, československá pravice i umírněná levice, „buržoazie“ nebo římskokatolická církev. Protivníky viděli téměř všude a spojence nacházeli málokde, čímž se sami zatlačovali do marginální pozice.

Taktika „Leninské opozice“

„Leninská opozice“ se snažila působit především v různých oblastech levicového mládežnického a dělnického hnutí. Šlo jí v zásadě o to vytvořit v konkrétních organizacích, spolcích a kroužcích názorově opoziční platformu. Její členové proto vyvíjeli aktivitu všude, kde se dalo – například v Socialistickém svazu skautů, Federaci proletářské tělovýchovy, Svazu dělnických šachistů, samozřejmě v Komunistickém svazu mládeže, Levé frontě i v tramském hnutí – a dokud nebyli z těchto struktur vyloučeni.⁴⁵

Zvláště v tramském hnutí, které se mezi světovými válkami těšilo značné popularitě napříč levicově orientovanou mládeží, zanechali příznivci „Leninské opozice“ poměrně zřetelnou stopu. Sami založili osadu Bezbožníků na Sázavě u Pikovic, k níž se postupně připojily i další levicové osady, jako Rudý průlom či Oktábr. Několikrát zmiňovaný Jiří Wehle se stal nejen šerifem osady Bezbožníků,

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 8 a 46.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 4–5 a 90.

ale i členem takzvaného Ústředního trampského výboru a vydavatelem periodika *Trampské slovo*, jehož redakce byla složena z členů Komsomolu i „Leninské opozice“.⁴⁶

V porovnání s Jiřím Wehlem, který většinu svých vrstevníků přežil a mohl zachovat své svědectví, o konkrétních aktivitách Harryho Freunda se dochovalo pouze minimum dokladů. Je ale jasné, že se soustředil především na přednáškovou činnost a pořádání různých politických seminářů či kurzů, ať už ve Svazu bezvěrecké mládeže, či Rudém svazu studentů, na jejichž vzniku a působení se začátkem třicátých let výrazně podílel. Dochovaly se k tomu i konkrétní stopy v hlášení československých policejních orgánů.

Začátkem třicátých let se policejní úředníci zaměřili na přednáškovou činnost Rudého svazu studentů (*Roter Studentenbund*), založeného v roce 1927. V jeho pětičlenném řídicím výboru byla vedle Artura Pollaka i Harryho matka Terezie Freundová. Dle stanov byla hlavním zaměřením spolku „odborná školská otázka, studium vědeckého socialismu a jeho propagace“. Nepřekvapí proto, že diskusní večery organizované tímto svazem, které se většinou odehrávaly ve spolkovém domu Uranie v pražské ulici Ve Smečkách, nabízely častokrát kontroverzní vystoupení a debaty. Spektrum přednášejících bylo široké, od vysokoškolských profesorů přes studenty až po laiky, a diskutovalo se nejen o problémech v socialistickém a komunistickém hnutí a současné politické situaci, ale rozebírala se i témata z oblasti školství, moderního životního stylu, morálky a podobně. Mezi diskutéry a stále častěji i přednášejícími přirozeně nechyběl Harry Freund, od roku 1933 již vystudovaný doktor práv. V únoru 1933 například vystoupil na téma „Školské souručenství a reforma školy“, v listopadu téhož roku referoval k tématu „Kam se židy?“ a v květnu 1934 nesla jeho přednáška název „Cesta demokracie“.⁴⁷ Ke všem palčivým problémům přistupoval přísně v duchu marxismu-leninismu, jak mu sám tehdy rozuměl.

Postupně se ale činnost Rudého svazu studentů dostávala do krize. Jeho členové přestávali být agilní, jejich zájmy se stále více tříštily a zájem veřejnosti o přednášky opadal. Některé aktivity spolku byly navíc československými úřady kvalifikovány jako zpolitizované a protistátní, a proto byla v srpnu 1934 jeho činnost z úřední moci zastavena.⁴⁸

Ze stejného roku se dochoval i záznam o sledování rodiny Freundových policejními agenty. Jejich cílem bylo zdokumentovat styky rodinných příslušníků

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 5; *ABS*, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR – studijní svazek I.

⁴⁷ *NA*, f. PZÚ-AMV, k. 1400, sign. 207-1400-23, Policejní relace o průběhu veřejných přednášek Rudého svazu studentstva, únor 1933 – květen 1934.

⁴⁸ *Tamtéž*, Aktivity Rudého svazu studentstva 1931-1934 – spis.

Anfang Oktober erscheint als

Sondernummer des Schulkampf eine Stellungnahme Prof. Dr. Artur Pollaks zur Schulfrage.

Unterstützt die Herausgabe durch Subskription.
Subskriptionspreis Kč 3—, Mk —40, S — 60.

Kolporteure meldet Euch!

Für 10 geworbene Abonnenten gibt es eine feine Buchprämie!

Mitschüler!

Der Ausbau eurer Zeitschrift hängt von Euch ab. Bringt **Vorschläge**, sendet **Beiträge** und **Stellungnahmen**, **Berichte aus den Schulen** und zeichnet für den Presse- und Kampffond! —

Pobídka k finanční podpoře vydání jednoho z čísel mládežnického časopisu *Schulkampf*, v němž mělo vyjít stanovisko profesora Artura Pollaka ke školské otázce, 1931
(Národní archiv, fond Jiří Wehle)

s dalšími komunistickými pracovníky. Nicméně výsledek jejich několikatýdenního pátrání byl nevalný, informace, zjištěné převážně od sousedů, byly nepřesné a nemohly dotyčné nijak ohrozit.⁴⁹

Veřejný ohlas

V dané souvislosti se nabízí otázka, jaký ve skutečnosti byl veřejný ohlas tehdejších aktivit „Leninské opozice“? Přestože se skupina záhy po své aktivizaci stala v prostředí radikální levice nepřehlédnutelnou, její vliv – přinejmenším v první polovině třicátých let – rozhodně neodpovídal původnímu očekávání jejich zkladatelů a přívrženců. Také ona v zásadě trpěla obdobnými deficity jako i jiné radikálně levicové iniciativy – jen velmi obtížně totiž nacházela sympatizanty mimo intelektuální a studentské prostředí. Postupně se k ní sice přihlásilo i několik dělnických zástupců, potenciál oslovit dělníky však zůstával minimální.

⁴⁹ *Tamtéž*, f. PŘ 1931–1940, k. 703, sign. 42/F-14/18, osobní spis Rudolfa Freunda.

Jednou z mála jejich úspěšných akcí v té době byla podpora velké stávky v Janečkově zbrojovce v Praze-Pankráci v roce 1935, s jejímž stávkovým výborem tehdy členové „Leninské opozice“ spolupracovali. Za tímto účelem dokonce vydali jednu z nejúspěšnějších brožur své edice Alarm s příznačným názvem *Stávka u Janečků*.⁵⁰

K propagaci svých myšlenek a názorů „Leninská opozice“ nejčastěji využívala různých tiskovin, ať už cyklostylovaných brožur a letáků vydaných ve vlastní edici Alarm, nebo svých příspěvků v tiskových orgánech jiných sdružení. Již v roce 1931 začala skupina z vlastních finančních zdrojů vydávat časopis *Alarm: Kampfblatt der Jugend* jako tiskový orgán Svazu bezvěrecké mládeže, udržet jeho pravidelnou publikaci (i v české mutaci) se ale dařilo jen několik měsíců.⁵¹ Během třicátých let vyšlo v edici Alarm rovněž několik spisů z pera domácích i zahraničních marxistických teoretiků, včetně členů „Leninské opozice“.⁵² Na jejich vydání se velkou měrou podílel i Harry Freund, jako samostatný autor pak v roce 1934 v reakci na nedávné ozbrojené nepokoje v Rakousku publikoval brožuru *Od katolicismu k neokatolicismu: Zvláštní otisk rozšířeného II. vydání brožury „Poučení z rakouských událostí“*.⁵³

Ani náhodné propagační úspěchy „Leninské opozice“, zvláště mezi levicově smýšlejícím vysokoškolským studentstvem, ovšem nemohly jejich platformě zajistit větší popularitu a vliv. Mnohé potenciální sympatizanty opětovně odrazovali radikalitou svých názorů. V tomto ohledu je výmluvné jedno z poválečných svědectví: „...jednou, bylo to v době, kdy jsme tvořili tzv. Socialistický klub,⁵⁴ [byla] dána možnost, aby vystoupili [Artur Pollak, Harry Freund a další]

⁵⁰ *Tamtéž*, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 5.

⁵¹ *Tamtéž*, k. 18, inv. č. 159, Poznámky.

⁵² Ještě před vznikem skupiny se někteří podíleli na vydání několika spisů Artura Pollaka: *Boj o Kominternu* (1927), *Boj o KSČ* (1928), *Marxismus oder Katholizismus mit Nachschrift: Finanzkapitalismus und Ideologie* (1930), *Wissenschaft und Okkultismus: Abhandlungen von prof. Šeracký, prof. Christian Ehrenfels, prof. Artur Pollak* (1935). V edici Alarm měla jako první v roce 1931 vyjít příručka *Skauting a tramping*, v témž roce byla vydána další příručka *Vážné slovo tvůrčí kritiky v okamžiku kritickém*. V uvedeném pořadí pak následovaly další knihy: HOERNLE, Edwin: *Pohlavní otázka* (1932), KONRAD, Hans: *Hlad a rozvrat v Rusku* (1933), FREUND, Harry: *Poučení z rakouských událostí* (1934) – vyšlo také německy jako *Die Lehren der österreichischen Ereignisse* (1934) a znovu pod titulem *Od katolicismu k neokatolicismu: Zvláštní otisk rozšířeného II. vydání brožury „Poučení z rakouských událostí“* (1934); FREUND, Harry a kol.: *Die Lehren der Saarniederlage* (1935), WEHLE, J.: *Stávka u Janečků* (1935), Kolektiv autorů: *Májový list 1937* (1937). V edici Alarm vycházely i časopisy *Schulkampf* (1931), *Tramenské slovo* (1932) a *Průlom* (1934).

⁵³ Viz NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Poznámky.

⁵⁴ Socialistický klub byl neúspěšným pokusem několika levicových aktivistů v druhé polovině 30. let o vytvoření diskusní platformy nad aktuálními politickými problémy pro různé

Obálka jedné z publikací vydaných
v edici Alarm. Kolektiv autorů
pod vedením Harryho Freunda
v ní reaguje na výsledek sárského
plebiscitu v lednu 1935
(Národní archiv, fond Jiří Wehle)

se svými názory, a pamatuji se, že vystoupení Pollakovo a diskutujících z jeho skupiny úplně znechutilo všechny přítomné na této schůzce. Zabývali se v této diskusi kritikou Kominterny.“⁵⁵

Své limity si očividně uvědomovali i členové Freundova uskupení. Ani pokračující kritika oponentů, ani nedostatečná podpora je přesto neodradily od dalších konfrontací a politického nasazení. Lapidárně se to pokusil vyjádřit znovu po letech Jiří Wehle: „Hlásili jsme se ke komunismu, nelíbily se nám jen deformace, nebo to, co jsme za deformace považovali, a neváhali jsme to také vyslovit. Pokud šlo o naše úmysly i naši činnost, nám tyto rozpory vlastně nikdy nevadily, abychom se nezúčastnili akcí strany a komunistického hnutí u nás, pokud jen

socialistické směry. Činnost klubu téměř ihned po jeho neoficiálním vzniku ustrnula, protože mimo zástupců několika opozičních komunistických skupin nikdo nepřijal oficiální pozvání a klub zorganizoval jenom asi tři diskusní podniky. (ABS, sv. 305-737-3, MNB [Ministerstvo národní bezpečnosti] – protokol s Jaroslavem Vyletou, 19. 10. 1951.)

⁵⁵ *Tamtéž.*

naše síly stačily. A neváhali jsme ani dát na pospas své postavení, svůj čas i své zaměstnání.“⁵⁶

Své domnělé poslání pravověrných vykladačů marxisticko-leninské ideologie zjevně brali někteří ze stoupenců „Leninské opozice“ vskutku vážně. Jejich horlivé zanícení pro věc se v tom mísilo s notnou dávkou naivity a zaslepenosti. Ve svém odhodlání nepolevovat v politickém aktivismu přes všechny překážky se mohli cítit povzbuzováni i pocitem jakési neohroženosti, který skýtala kritizovaná „prohnilá buržoazní“ demokracie. S ohledem na vývoj ve druhé polovině třicátých let to bylo nicméně falešné přesvědčení, na které mnozí z nich dříve či později doplatili.

V ostřelovaném pásmu

„Leninská opozice“ svou činností dráždila stalinistické vedení KSČ, jeho zvýšenou pozornost si však vysloužila až v souvislosti se sňatkem sestry Harryho Freunda s nejvyšším sovětským představitelem v Československu v roce 1932. Ačkoliv byl vzájemný vztah obou švagrů kvůli ideologickým rozporům od počátku napjatý a jejich styky se omezovaly na minimum (zkušený diplomat Arosev tak nespíš činil i z bezpečnostních důvodů), začali se českoslovenští komunisté zjevně obávat možného vlivu Freunda, respektive „trockistů“, na sovětské zastupitelství. To je přimělo upozornit na hrozící nebezpečí ústředí mezinárodního komunistického hnutí v Moskvě.

V anonymní stížnosti zaslané ze sekretariátu Ústředního výboru KSČ na zastoupení strany u Výkonného výboru (Exekutivy) Komunistické internacionály (EKKI) s datem 8. června 1932 mimo jiné stojí: „Již fakt, že nyní na politické zastoupení SSSR v Praze vstupují a vystupují trockisté, se neminula (*sic*) svým politickým účinkem a skutečnost, že trockistka Freundova (*sic*) pokračuje ve své činnosti jako ‘Gerta Aroseffa’ (*sic*), staví stranu do krajně nepříjemné situace. Tato trockistická skupina, v jejímž čele stojí H. Freund, bratr paní Aroseffi (*sic*), vyvolává živou aktivitu, zejména mezi studentstvem, proniká ale také mezi dělnická shromáždění, pokoušejí se zde šířit agitační materiál, navázat spojení se závodními buňkami atd., takže proti nim musí být veden ostrý boj.“⁵⁷ Za hlavní platformu „trockistických kontrarevolučních aktivit“ byl přitom označen Svaz bezvěrecké mládeže, který prý sloužil pouze jako zástěrka „trockistické“ rozkladné

⁵⁶ NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 4.

⁵⁷ *Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii*, Moskva (dále RGASPI), f. 495, opis (o. – inventář) 272, dělo (d. – archivní jednotka) 853, spis Gertrudy Arosevové, zpráva Sekretariátu UV KSČ adresovaná zastoupení KSČ u EKKI ve věci Gerty Arosevové z 8. 6. 1932.

činnosti „vůdce“ Harryho Freunda a jeho kolegů.⁵⁸ „Jedná se o skupinu trockistických intelektuálů, která je naprosto izolována od stranických mas a dělnictva, která se ale tvrdohlavě snaží do řad strany proniknout a tady trockistickou a straně nepřátelskou činnost provádět,“ referovali pražští komunisté soudruhům do Moskvy. Pod drobnohledem straníků se ovšem ocitly nejen pražské aktivity „Leninské opozice“. V květnu 1932 si tak někteří z nich stěžovali na neúspěšný

Zřejmě prvomájový průvod v Klášterci nad Ohří
zorganizovaný Svazem bezvěrecké mládeže v roce 1932
(Národní archiv, fond Jiří Wehle)

⁵⁸ *Tamtéž*, nedatovaná zpráva Sekretariátu UV KSČ adresovaná zastoupení KSČ u EKKI ve věci Gerty Arosevové.

pokus Freunda a jeho spojenců rozbít stranickou buňku v Klášterci nad Ohří. Dokonce zde prý došlo k jejich fyzickému konfliktu se členy místní komunistické organizace.⁵⁹

Může se zdát, že šlo vlastně o bezvýznamná a neškodná udání, a v době jejich sepsání tomu tak skutečně víceméně bylo. Již za několik let se ale právě tyto informace staly pevným východiskem k obvinění, které sovětská tajná policie vznesla vůči Gertě Arosevové i jejímu manželovi. To bylo rozšířeno o další závažné poklesky, jichž se údajně oba dopustili až za svého pobytu v Sovětském svazu.

Přetékající pohár trpělivosti

Obdobné denunce nicméně podkopávaly Arosevovu pozici již od počátku jeho diplomatického působení v Československu v roce 1929. Přes některé dílčí diplomatické úspěchy tak rozhodně nelze jeho zdejší misi označit za právě idylickou. V jejím průběhu zažil dramatické otřesy v Komunistické straně Československa spjaté s vítězstvím „karlínských kluků“ a utužením bolševizace na pátém sjezdu stejně jako vyhocené spory v levicovém hnutí v souvislosti s vyhoštěním Trockého ze SSSR. K tomu svým poněkud nekonvenčním veřejným vystupováním a společenskými styky, kdy se v rámci své kulturní diplomacie scházel i s některými „buržoazními“ politiky, průmyslníky nebo bankéři, permanentně popuzoval mnohé místní stalinisty, stejně jako jejich soupeře z radikální levice. Ti ho však současně kritizovali i kvůli jeho (zcela pochopitelné) neochotě distancovat se od problematických kroků moskevského vedení, včetně represí proti stranickým činitelům.⁶⁰

Arosev (a platilo to bezezbytku i o dalších sovětských diplomatech) se mimoto nacházel pod neustálým dohledem příslušníků sovětské tajné služby, kteří působili i na samotném sovětském zastupitelství v diplomatickém krytí. Zvláště aktivně si v tomto směru počínal sovětský legační rada v Praze Alexandr Arkadijevič Polockij.⁶¹

Arosevův sňatek s „buržoazní tanečnicí“ Gertou Freundovou někteří českoslovenští komunisté vnímali již jen jako pomyslný vrchol jeho nepřípustných aktivit. Pochopení pro něj ale neměla ani řada sovětských soudruhů, i když se jistě nemohl uskutečnit bez oficiálního souhlasu Lidového komisariátu zahraničí (*Narodnyj komissariat inostrannyh děl*). Toto téma se také stalo předmětem

⁵⁹ *Tamtéž*, zpráva Sekretariátu UV KSČ adresovaná zastoupení KSČ u EKKI ve věci Gerty Arosevové z 24. 5. 1932.

⁶⁰ Viz ZAVACKÁ, M.: *Vo vrstvách paměti*, s. 180.

⁶¹ Srv. LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*, s. 358 (viz pozn. 10).

Jediná fotografie, na níž se objevuje Harry Freund (první zleva) po boku svého švagra, sovětského diplomata Alexandra Aroseva (třetí zleva). Jejich vzájemný vztah byl napjatý, čemuž možná odpovídá i Freundova poněkud křečovitá póza při focení. Kromě nich je na fotografii zachycena ještě Terezie Freundová, dvě z Arosevových dcer a neznámý muž (Národní archiv, fond Jiří Wehle)

hlášení a udání adresovaných Ústřednímu výboru VKS(b) či ústředí Kominterny v Moskvě.⁶² A jak dokládá slovenská historička Marína Zavacká, propíráno bylo rovněž dobovým seriózním tiskem i bulvárem v Československu. Vzápětí se v něm začalo dokonce spekulovat o změně ve funkci vedoucího sovětského zastupitelství.⁶³ Nakonec k ní skutečně došlo, i když později, než si Arosevovi odpůrci přáli.

Sám Alexandr Arosev si bezpochyby uvědomoval některá rizika svého jednání. Z jeho osobních zápisků je dále patrné, že se mu varovných indicií a signálů o hrozících problémech dostávalo také od jeho moskevských přátel. Dokonce jeho nadřízený, lidový komisař zahraničí Maxim Maximovič Litvinov ho již v listopadu 1932 informoval o zvýšeném zájmu Jednotné státní politické správy, tedy tajné policie (*Objediniŭnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije* – OGPU).⁶⁴ Přesto zůstal – stejně jako celá plejáda vysoce postavených bolševiků „staré gardy“ – přesvědčený, že mu bezprostřední nebezpečí nehrozí. Kritiku vlastní osoby považoval pouze za „výplody kariéristů“, jeho víra ve stranu a své soudruhy byla nadále pevná. Také on se však osudově přepočítal.

Obtížnou situaci se mu snažila ulehčit i Gerta. Navzdory svému původnímu prohlášení v tisku, v němž vyjádřila své přání setrvat ve Svazu bezvěrecké mládeže, z tohoto spolku vystoupila⁶⁵ a omezila veškeré kontakty s bratrem. Z pohledu dogmatických komunistů však očividně nebylo její „pokání“ dostatečně přesvědčivé. Od své „politické“ minulosti se nikdy důsledně neodstříhla, svých „buržoazních způsobů“ se ani teď plně nezbavila!

V Moskvě

Všechny „prohřešky“ manželů nakonec přeci jenom vyvrcholily Arosevovým odvoláním (ve funkci jej nahradil Sergej Sergejevič Alexandrovskij) z Prahy na jaře 1933. Moskva sice výslovně zdůrazňovala československému Ministerstvu zahraničí, že Arosev odchází z funkce na vlastní žádost. Historik Igor Lukeš k tomu ale doplňuje, že výměna sovětských zastupitelů v Československu byla předzvěstí zásadních kvalitativních změn, ke kterým mělo ve vztazích obou zemí

⁶² Kromě výše zmíněných udání to naznačují i deníkové zápisky Alexandra Aroseva z let 1932–1937, které se zachovaly v osobním vlastnictví jeho dcery Olgy. Publikovány byly jako samostatná část v její knize *Proživšaja dvaždy* (viz pozn. 34).

⁶³ ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 166–167.

⁶⁴ Viz např. deníkový zápis Alexandra Aroseva z 13. listopadu 1932 (AROSEVA, O.: *Proživšaja dvaždy*, s. 66–67). K tomu blíže i ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 177–178.

⁶⁵ AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 33, Svaz bezvěrecké mládeže v ČSR, Vyjádření ve věci Gerty Arosevové, 1937.

zanedlouho dojít.⁶⁶ Dnes už jen stěží odhadneme, s jakými pocity přijala Gerta zprávu o přemístění manžela do Moskvy. Pokud u ní alespoň zpočátku zavládlo nadšení z neznámého a na svou dobu exotického prostředí, vystřízlivění přišlo záhy. Do Moskvy totiž Arosevovi přijížděli ve chvíli, kdy ovzduší vzájemné podezíravosti, nedůvěry a napětí zasáhlo už i užší stranickou elitu. Násilná smrt prvního tajemníka Leningradského oblastního výboru KSSS Sergeje Mironoviče Kirova na sklonku roku 1934 pak odstartovala velkou vnitrostranickou čistku. Ani zasloužilý revolucionář Arosev si nemohl být do budoucna jistý svým postavením.

Odvolání z pozice vedoucího představitele sovětského zastupitelského úřadu v Československu pro něho neznamenovalo jediný varovný signál. Zpřetrhané vztahy s některými starými přáteli i značné průtahy s jeho jmenováním do nové funkce rovněž mohly naznačovat oslabení důvěry stranického vedení k jeho osobě. Teprve v dubnu 1934 se stal předsedou Všesvazové společnosti pro kulturní styky se zahraničím (*Vsesojuznoje obščestvo kulturnoj svjazi s zagranicej* – VOKS), což byla ústřední instituce sovětské kulturní diplomacie, která organizovala cesty západních intelektuálů, umělců a dalších zájemců do SSSR, a tato funkce mu z profesního hlediska jistě vyhovovala. Mohl tak udržovat blízké styky s řadou předních levicových umělců a kulturních činitelů v zahraničí.

Jakožto významný stranický funkcionář rovněž nadále požíval výhod pro běžnou sovětskou populaci nedostupných. Po příjezdu do Moskvy bydleli Arosevovi zprvu u přítele z mládí Vjačeslava Molotova. Poté co se stal Arosev předsedou VOKS, získal dva nomenklатурní byty ve vládním „domě na nábreží“. Pozdější tvrzení jeho dcery Olgy, že Gerta byla v Moskvě nespokojená s životní úrovní, zásobováním a podobně,⁶⁷ nelze sice odmítnout, rozhodně se však nejednalo o hlavní důvod jejího zklamání z tamějších poměrů. Zvláště když se Arosevovým v červnu 1934 narodil syn Dmitrij. Jak později líčila Gertina matka v dopise prezidentově choti Haně Benešové, už samotný porod byl v sovětských podmínkách velmi komplikovaný a jeho následky si dcera nesla po zbytek svého života (údajně později prodělala několik potratů a trpěla nevyléčenou srdeční slabostí).⁶⁸

Stále ještě jako „příkladná“ sovětská občanka si Gerta Freundová podala žádost o vstup do VKS(b).⁶⁹ Vedle péče o syna Dmitrije příležitostně překládala z češtiny

⁶⁶ LUKEŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*, s. 55–56.

⁶⁷ Viz AROSEVA, O.: *Prožívající dvaždy*, s. 12–13.

⁶⁸ *Archiv Kanceláře prezidenta republiky*, Praha (dále AKPR), Terezie Freundová – pátrání po dceři (Gertrudě Arosevové, SSSR), sign. P 38, inv. č. 1693, dopis Terezie Freundové Haně Benešové z 5. 10. 1937.

⁶⁹ *Centralnyj archiv Fěderalnoj služby bezopasnosti*, Moskva (dále CA FSB), soukromý archiv Dmitrije Aroseva, odtajněný výňatek z vyšetřovacího spisu Gerty Arosevové, nedatovaná žádost

Fotografie Gerty a jejího otce Rudolfa, pořízená pravděpodobně ve fotoautomatu, konec dvacátých let (soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé)

do ruštiny kratší texty a nevyhýbala se reprezentačním povinnostem spojeným s manželovou novou pozicí. Po jeho boku se účastnila četných setkání s umělci a vědci z celého světa (včetně československých), kteří přijížděli do Sovětského svazu obdivovat socialistický experiment.⁷⁰ Za čas našla uplatnění i jako výtvarnice, když pomáhala s malbou obrazu slavného ruského a sovětského malíře Roberta Genina při příležitosti hospodářské výstavy v Moskvě.⁷¹

V prvních letech svého moskevského pobytu navštívila Gerta minimálně dvakrát svou rodnou zem. Opačným směrem, přestože nešlo zrovna o jednoduchou

Gerty Arosevové moskevskému výboru VKS(b).

⁷⁰ Zmínku o setkání československých návštěvníků s Arosevovými v Moskvě v září 1934 zaznamenal divadelní režisér Stanislav Lom (viz Moskevské dojmy: Film ze zájezdu na divadelní festival. In: ŠIMOVÁ, Kateřina – KOLENOVSKÁ, Daniela – DRÁPALA, Milan (eds.): *Cesty do utopie: Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*. Praha, Prostor 2017, s. 591–600, zde s. 599).

⁷¹ AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 34, Dokumenty týkající se Gerty Freundové, dopis Rudolfa Freunda prezidentu Edvardu Benešovi z 2. 6. 1938.

záležitost,⁷² se přinejmenším dvakrát vydala i její matka.⁷³ Ta zůstávala pro svou dceru v nelehkých časech hlavní oporou. Do Moskvy se za Gertou pravděpodobně jednou vypravil i její otec Rudolf Freund.⁷⁴

Na scestí

Návštěva bratra Harryho v Sovětském svazu zřejmě nepřípadala v úvahu. Je sotva pravděpodobné, že by mu sovětské úřady jako „trockistovi“ vydaly příslušná povolení, a překážky mohl očekávat i z československé strany. Je ovšem otázka, jestli o osobní zkušenost ze Stalinovy říše vůbec kdy stál. A v době, kdy se začala roztáčet kola politických represí, by mohl důvodně pociťovat už i přímé fyzické ohrožení, kdyby se takové cesty odvážil.

Přesto – jak dokazují dochované dokumenty v ruských archívech – dopustil se krátce po odjezdu Gerty do Moskvy prostřednictvím své matky značně naivního a riskantního činu. Informace o „nepřístojných“ aktivitách Terezie Freundové během její první návštěvy Moskvy na počátku června 1933 totiž o čtyři roky později náležely k nejzávažnějším důkazním materiálům v obvinění Lidového komisariátu vnitra (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl* – NKVD) proti její dceři.

Dlouhá léta se mezi zasvěcenými spekulovalo o tom, že za Gertiným tragickým osudem stojí právě Harry, který prý do Sovětského svazu propašoval letáky namířené proti samotnému Stalinovi. K předání několika dokumentů pocházejících od Harryho Freunda skutečně v Moskvě došlo, jejich obsah ale byl odlišný. Jednalo se o sedmistránkové programové prohlášení Svazu bezvěrecké mládeže v ČSR⁷⁵ a vysvětlující dopisy, v nichž aktivisté z tohoto okruhu kromě jiného popírali svou příslušnost k trockismu, které se Terezie s Gertou snažily v červnu 1933 doručit zástupcům KSČ při Exekutivě Komunistické internacionály. Nelze předpokládat, že by si obě ženy neuvědomovaly žádná rizika svého konání.

⁷² Běžné československé cestovní pasy měly omezenou teritoriální platnost „pro všechny státy světa vyjma SSSR“. O rozšíření platnosti bylo třeba zvlášť zažádat, přičemž v praxi nebyly s odkazem na státní zájmy povolovány cesty, které by sloužily k propagaci sovětského režimu, což se týkalo zejména členů KSČ a jejich sympatizantů. Tato omezení byla postupně rušena až s navázáním vzájemných diplomatických styků v roce 1934. (Viz např. RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2007, s. 12–18.)

⁷³ NA, f. PŘ 1931–1940, k. 5849, sign. F1472/9, osobní spis Terezie Freundové. Podle cestovního pasu navštívila SSSR v létě 1933 a v létě 1934.

⁷⁴ *Tamtéž*, k. 703, sign. 42/F-14/18, osobní spis Rudolfa Freunda.

⁷⁵ RGASPI, f. 495, o. 272, d. 853, spis Gertrudy Arosevové, Svaz bezvěrecké mládeže v ČSR na kongres Svazů proletářských bezvěrců, nedatováno.

V jejich naivitě, plynoucí z nově nabytého společenského statusu, a při malé znalosti skutečných sovětských poměrů každopádně důsledky svého počínání vážně podcenily. Nic podcenit však rozhodně nehodlali českoslovenští komunisté, kteří o jejich „nevhodném“ chování ihned učinili příslušné hlášení.

Jen několik dní po této události potvrdil ve svém dopise zástupce KSČ při Exekutivě Komunistické internacionály Bruno Köhler⁷⁶ tehdejšímu vedoucímu oddělení mezinárodních styků při Kominterně Osipovi Aronoviči Pjatnickému předání těchto dokumentů.⁷⁷ O dva roky později ve svém prohlášení pro kádrovou komisi připojil k onomu setkání ještě další detaily: Bylo to „v létě 1933, když jsem pracoval jako zástupce KSČ u EKKI. Jednoho dne jsem přišel ze snídaně do mé pracovní místnosti v Kominterně. Na chodbě čekaly dvě elegantní dámy. Sekretářka sekce (Ciska) mi vysvětlila, že obě dámy na mě čekají, byl jsem nemálo překvapený. Nechal jsem se obou dam zeptat přes svou sekretářku, co chtějí. Soudružka Ciska mi přinesla od obou poté tlustý dopis, který obsahoval tři dokumenty podobného obsahu. Jeden dokument byl adresován pro Kominternu, druhý na KIM⁷⁸ a třetí na Organizaci bezvěrců v SSSR.⁷⁹ Tyto ženy byly paní Aroseva a její matka (jménem Freund z Prahy).“ Köhler se ale dle svých pozdějších slov nezachoval vůči oběma dámám zrovna vstřícně, nechal je dlouhou dobu čekat, načež se rozčilená Gerta Arosevová rozhodla odejít. Nakonec tedy přijal pouze Terezii Freundovou: „Jelikož mi činnosti rodiny Freund (*sic*) z Prahy byly dobře známy (trockisté), rozhodnul jsem se paní Freundovou přiměřeně přijmout. Pozval jsem do své kanceláře jiného soudruha, aby dosvědčil obsah našeho rozhovoru s paní Freundovou. Byl to soudruh Kellermann, Reiber a zástupce mládeže Schramm.“

⁷⁶ Bruno Köhler (1900–1989), československý komunistický funkcionář německého původu. Od mládí byl činný v socialistickém hnutí, v únoru 1921 zakládající člen Svazu komunistické mládeže a v květnu téhož roku zakládající člen KSČ. Od poloviny 20. let pracoval pro Středoevropské byro Kominterny. Řadil se ke Gottwaldově frakci, v roce 1929 se stal členem ÚV KSČ a politbyra. V bolševickém vedení neformálně zastupoval německou část strany. Bez výhrad následoval a tvrdě prosazoval instrukce Kominterny, čímž si získal důvěru v jejích vedoucích strukturách. Roku 1933 se stal zástupcem KSČ v Kominterně a na jejím VII. kongresu v červenci 1935 byl zvolen členem Exekutivy KI. Po válce působil v ústředním stranickém aparátu a v letech 1953–1963 byl tajemníkem ÚV KSČ. Měl značný podíl na organizaci politických procesů po únoru 1948. (Srv. např. ANEV, P. – BÍLÝ, M. (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 1, s. 600–604 – viz pozn. 15.)

⁷⁷ RGASPI, zpráva zástupce KSČ při EKKI Bruno Köhlera Osipovi Pjatnickému z 9. 6. 1933.

⁷⁸ KIM – Komunistická internacionála mládeže (*Kommunističeskij internacional molodoži*).

⁷⁹ Přesný název byl od roku 1929 „Svaz bojujících bezbožníků SSSR“ (*Sojuz voinstvujuščich bezbožnikov SSSR*).

Köhlerův váhavý postoj jistě plynul ze zvýšené obezřetnosti, která byla jedním z nejžádanějších osobnostních rysů úspěšného stranického pracovníka. Zásadním problémem ve vzájemné komunikaci však zůstávaly názorové neshody: „Paní Freundová začala svou volnomyšlenkářskou organizaci (trockistickou skupinu v Praze) vychvalovat a zdůvodňovat zmíněné dokumenty, jimiž založení trockistické skupiny rodinou Freund a dalšími požadovala. Paní Freundová neměla žádné ponětí, že jsem byl již o činnosti trockistické skupiny informován. Vytýkal jsem jí všechny svinstva, které se skupina Freunda v ČSR dopustila (*sic*), jako když naše soudruhy z volnomyšlenkářské organizace vyloučila, jednoho příslušníka strany zmlátili, pokusili se ničit organizaci strany v provincii atd.⁸⁰ Paní Freundová na to reagovala velmi divně a mínila, že se jednalo o čistě falešné informace. Začala poté se značnou zaslepeností vysvětlovat, že profesor Arthur Pollak je nejlepším marxistou po smrti Lenina atd. My přítomní jsme ji slušně odmítli, na což požadovala naše jména a písemné potvrzení o předání těch tří dokumentů. Nedali jsme jí ani jedno.“ Dle Köhlera mělo ono setkání později ještě nepříjemnou dohru. Terezie Freundová se prý urazila a po návratu do Prahy také důkladně pomlouvala dotyčné soudruhy z Kominterny. Jistěže se ale Köhler pro všechny případy raději pojistil: o celém případě informoval své nadřízené v Exekutivě Komunistické internacionály a dokumenty, které mu předala Gertina matka, k dalšímu projednání nepostoupil.⁸¹

Všechna uvedená hlášení s další dokumentací (včetně zmíněného programového prohlášení Svazu bezvěrecké mládeže v ČSR) k osobě Gerty Arosevové se stala posléze součástí jejího kádrového spisu. Ten však nebyl určen pouze orgánům Kominterny, ale běžně i Lidového komisariátu vnitra.⁸² Konkrétním příjemcem informací o Arosevové z kádrového oddělení při Kominterně byl major státní bezpečnosti Semjon Grigorjevič Gendin, tehdejší pomocník náčelníka zvláštního odboru Hlavní správy státní bezpečnosti (*Glavnoje upravlenije gosudarstvennoj bezopasnosti* – GUGB) v Moskvě.⁸³

⁸⁰ Jednalo se o výše zmíněný incident v Klášterci nad Ohří.

⁸¹ *Tamtéž*, Zpráva Bruno Köhlera kádrovému oddělení při Kominterně ve věci G. Arosevové, 26. 12. 1935.

⁸² CA FSB, soukromý archiv Dmitrije Aroseva, odtajněné dokumenty z vyšetřovacího spisu Gerty Arosevové.

⁸³ *Tamtéž*, např. zpráva zástupce náčelníka kádrového oddělení při Kominterně Mojseje Černomordika ve věci Gertrudy Arosevové majorovi GUGB Semjonu G. Gendinovi ze 17. 8. 1936.

Nejvyšší trest

Signály o potenciálním ohrožení Alexandra Aroseva lze zaznamenat již v roce 1933, poté co se navrátil do Moskvy. Na zřetelnosti nabyly až koncem roku 1936, kdy poprvé nedostal pozvánku na slavnostní tribunu při oslavách Velké říjnové socialistické revoluce a v prosinci pak vyšla v ústředním stranickém deníku *Pravda* kritická recenze se zlověstným titulkem „Reklama nepříteli“ na jeho vzpomínkovou brožuru o říjnové revoluci.⁸⁴ Pocit přímého nebezpečí ještě vygradoval v roce následujícím. Někdejší přátelé se začali Arosevovi vyhýbat, jeden z jeho nejbližších druhů Molotov se nechal zapírat. Vše nasvědčovalo tomu, že se v čase Velkého teroru i kolem něho nebezpečně utahuje smyčka. Prvním cílem se ale nakonec nestal Arosev, nýbrž jeho manželka Gerta.

Zatčena byla 26. června 1937 během rodinné letní dovolené v lázních v Sestrorecku u Leningradu. Rozkaz vydala Hlavní správa státní bezpečnosti NKVD v Moskvě o dva dny dříve.⁸⁵ Arosevová byla podle zatykače podezřelá ze špionáže ve prospěch cizího státu a dalších kontrarevolučních činů. Její případ se však nepochybně stal pouhým prostředkem k daleko významnějším cílům – útok byl primárně namířen proti jejímu manželovi. Ten se ihned snažil ve prospěch Gerty intervenovat u vlivných přátel, kontaktoval i Molotova, ale nikdo z nich mu nebyl schopen a ani ochoten pomoci. Za pouhý týden, 3. července 1937, byl zatčen i sám Arosev. Fámý hovoří o tom, že se předtím vydal do sídla NKVD v moskevské Lubjance za tehdejší lidový komisařem vnitra Nikolajem Ivanovičem Ježovem, aby si vymohl propuštění své ženy, domů se už ale nevrátil.⁸⁶ I on byl vzápětí nucen čelit obviněním z různých „kontrarevolučních činů“, jako bylo spojenectví s Nikolajem Ivanovičem Bucharinem, tehdy už také uvězněným, příprava teroristických útoků, a dokonce atentátu na Stalina. Případ skupiny, do níž byl zařazen, sahal do nejvyšších pater sovětské politiky a smetl i další významné bolševiky, včetně Vladimira Antonova-Ovsejenka. Spolu s ním byl také Arosev 10. února 1938 nakonec na moskevském popravišti NKVD Kommunarka zastřelen.

Není známo, zda se před svou popravou vůbec dozvěděl o tragickém osudu manželky. Gertruda Arosevová byla po zatčení převezena k dalšímu vyšetřování do Moskvy. Během něj bylo dle sovětských vyšetřovatelů dostatečně prokázáno, že je „zahraničním agentem a do SSSR přišla s kontrarevolučními špionskými úkoly“. Jak dokazují zpřístupněné dokumenty z jejího vyšetřovacího spisu, opírali se

⁸⁴ Reklama vragu. In: *Pravda* (19. 12. 1936); viz ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 185.

⁸⁵ CA FSB, soukromý archiv Dmitrije Aroseva, odtajněné dokumenty z vyšetřovacího spisu Gerty Arosevové, rozkaz NKVD č. 2517 k zatčení Gertrudy Arosevové z 24. 6. 1937.

⁸⁶ Viz ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 185.

přítom zvláště o informace, které v předchozích letech poskytli sovětské straně českoslovenští komunisté. Z marginálních udání se tak rázem staly klíčové důkazy, které rozhodly o životě mladé ženy. Gerta Arosevová byla nakonec 2. prosince 1937 odsouzena Vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR pro trestné činy špionáže, přípravy teroristických aktů proti představitelům sovětského režimu a kontrarevoluční činnost k trestu smrti a téhož dne na stejném místě jako její manžel zastřelena.⁸⁷

Po popravených manželech Arosevových zůstal osiřelý ani ne čtyřletý syn Dmitrij, kterého se ujala Arosevova sestra. O jeho dcery z prvního manželství se postarala biologická matka Olga Goppenová. Životy všech rodinných příslušníků ale zůstaly provždy silně poznamenány touto tragédií. O tom, kdo byli jeho skuteční rodiče, se Dmitrij Arosev dozvěděl až na prahu dospělosti,⁸⁸ spekulace o jejich násilné smrti se definitivně potvrdily až po rozpadu Sovětského svazu. To však bylo pro Gertiny příbuzné v Československu již pozdě. Navzdory mnohaletému usilovnému pátrání se ověřených detailů o osudech Gerty a Alexandra nikdy nedočkali.

Marný boj o záchranu

Přes veškeré ujišťování o stabilitě manželského svazku a zlehčování možných důsledků vnitropolitického dění v Sovětském svazu zvláště z Arosevovy strany muselo být i Gertině pražské rodině přinejmenším v roce 1937 jasné, že se i jejich dcera ocitla v bezprostředním ohrožení. Dokládá to i sílící tlak rodičů na Gertu, aby se i se svým synem vrátila natrvalo do Československa. K tomu ale již nedošlo.

Poslední zprávou, kterou od Gerty obdrželi, byl dopis datovaný 20. června 1937, tedy týden před jejím zatčením. Od této chvíle veškerá telefonická komunikace i písemná korespondence ustaly.⁸⁹ Několik týdnů skličující nejistoty ukončila až 26. července 1937 zpráva o zatčení manželů Arosevových uveřejněná v pražském německojazyčném večerníku *Prager Abendzeitung*.⁹⁰ A právě tisk zůstal s ohledem na zatvrzelé mlčení sovětské strany po řadu následujících měsíců

⁸⁷ CA FSB, soukromý archiv Dmitrije Aroseva, odtajněné dokumenty z vyšetřovacího spisu Gerty Arosevové, rozsudek Vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR ve věci Gertrudy Arosevové z 2. 12. 1937; BORÁK, M.: *Moskevská pohřebiště*, s. 72 (viz pozn. 3).

⁸⁸ Viz ZAVACKÁ, M.: Vo vrstvách paměti, s. 185.

⁸⁹ AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 32–34, Dokumentace k případu Gertudy Arosevové.

⁹⁰ Sensationsgerüchte aus Moskau: Krylenko, Chintschuk, Arosew und Fraun verhaftet? In: *Prager Abendzeitung* (26. 7. 1937), s. 1.

jediným zdrojem informací o jejich osudu.⁹¹ Nepřekvapí proto, že se kolem celého případu postupně vyrojilo plno dohadů a zavádějících zpráv, některé z nich se přesto snad až překvapivě blížily pravdě. Patřily mezi ně i články, které dávaly do spojitosti Gertino zatčení s „trockistickou“ aktivitou Harryho.⁹² Jen málokdo z její pražské rodiny a přátel si však dokázal připustit, že by takovéto zprávy mohly mít reálný základ.

Zprvu žádné a posléze pouze tiskem zprostředkované neověřené informace logicky prohlubovaly zejména u Gertiných rodičů zděšení i nemohoucnost. I tak se do boje o záchranu své dcery zapojili s až obdivuhodným úsilím. Byla to zvláště Gertina matka Terezie, bezpochyby s vědomím svého dílu viny na celé nešťastné události, kdo se snažil od samého počátku získat jakoukoli bližší informaci. Její úpěnlivé žádosti adresované sovětským úřadům a nejvyšším politickým představitelům již ve své době mnozí považovali za zcela zbytečné, trvalo ale ještě řadu let, než si sama připustila marnost svého úsilí. Konkrétní odpovědi se samozřejmě Freundovi od sovětských úřadů, natož od Stalina, Michaila Ivanoviče Kalinina, který byl titulární hlavou sovětského státu, a dalších představitelů, nikdy nedočkali.

S prosbou o pomoc Freundovi oslovili i celou řadu významných zahraničních politiků (například britskou političku vikomtku Nancy Astorovou, amerického velvyslance v SSSR Josepha Daviese a další) či levicově smýšlejících kulturních představitelů a umělců, většinou Arosevových osobních přátel (například Romaina Rollanda nebo dánskou spisovatelku a novinářku Karin Michaëlisovou). Ani jejich intervence ve prospěch Arosevových nebyly úspěšné. Vyhýbavé odpovědi se dostalo i americkému prezidentovi Franklinu D. Rooseveltovi, který se prý rovněž u sovětských představitelů neformálně zajímal o jejich zdraví.⁹³ Stranou nezůstali ani někteří českoslovenští intelektuálové a umělci, a to bez ohledu na politické sympatie; nechyběl mezi nimi ani Karel Čapek.⁹⁴ Vzhledem k reálným možnostem šlo ale převážně o neurčité přímluvy u konkrétních tuzemských politiků či úřadů.

⁹¹ Viz Arosew und Krylenko verhaftet? Neue Verfolgungswelle in Russland. In: *Prager Tagblatt* (27. 7. 1937), s. 2; Zur Verhaftung Arosev. In: *Sozialdemokrat* (28. 7. 1937), s. 4; Pragerin seit Monaten in Moskaus Kerker. In: *Prager Montagsblatt* (8. 11. 1937), s. 1; Pro československé přátele Svazu SSSR. In: *Národní listy: Večerník v Praze* (18. 11. 1937), s. 2.

⁹² Srv. Zdejší komunisté o těchto novinkách z Ruska mlčí. In: *Večer* (28. 7. 1937), s. 3; Zdejší komunisté a novinky v Rusku. In: *Tamtéž* (29. 7. 1937), s. 3; Smutná kapitola Evropy: Dvě matky čekají na popravu. In: *Večerní České slovo* (18. 9. 1937), s. 3.

⁹³ AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 34, např. dopis Rudolfa Freunda Kanceláři prezidenta republiky z 2. 6. 1938.

⁹⁴ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, dopis Terezie Freundové-Jírové neznámé adresátce ze 4. 2. 1981.

Prošetřováním případu někdejší československé občanky se z popudu Gertiných rodičů logicky zabývalo primárně Ministerstvo zahraničních věcí a československý zastupitelský úřad v Moskvě. O celé záležitosti byli informováni i nejvyšší představitelé státu včetně prezidenta Edvarda Beneše. A nelze říci, že by se (alespoň zpočátku) příslušné orgány chovaly k úsilí Gertiných rodičů zcela netečně. S nadsázkou můžeme dokonce konstatovat, že v letech 1937 a 1938 nebylo ministerského kurýra, který by s sebou do Moskvy nebral žádost Freundových o pomoc či intervenci ve prospěch jejich dcery.⁹⁵

Manželé Gerta a Alexandr Arosevovi
se svým synem Dmitrijem
během rodinné letní dovolené
v lázních v Sestrorecku
u Leningradu v červnu 1937.
Šlo zřejmě o poslední společnou
fotografii před zatčením Gerty
(soukromý archiv
Dmitrije Aroseva mladšího)

⁹⁵ AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 32–34, Dokumentace k případu Gertrudy Arosevové; AKPR, sign. P 38, inv. č. 1693, Terezie Freundová – pátrání po dceři (Gertrudě Arosevové, SSSR).

Dochovaná úřední dokumentace zároveň svědčí o značně omezených možnostech tehdejší československé diplomacie zasahovat v obdobně nestandardních případech. Hlavním problémem zůstávala neochota Moskvy sdělit československé straně jakékoli detaily k celé kauze, natož zprostředkovat požadovaný osobní kontakt.

Sověti přitom argumentovali hlavně Gertiným sovětským občanstvím.⁹⁶ Na to nemohla československá diplomacie adekvátně zareagovat, zvláště když informační moratorium se týkalo i mnohých jiných případů, včetně řady vězněných československých občanů.

Československý vyslanec v Moskvě Bohdan Pavlů neměl o Arosevových zpočátku žádné informace, o jejich zatčení dostal první neoficiální zprávu až 7. srpna 1937.⁹⁷ O málo konkrétnější sdělení k celému případu se dozvěděl až jeho nástupce na vyslaneckém postu Zdeněk Fierlinger při setkání s prvním náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí Vladimírem Petrovičem Potěmkinem na konci října 1937: „Na můj soukromý dotaz o Arosevové pravil, že je kompromitována v souvislosti s hnutím takzvaných mladých trockistů, sama přispívala do jejich orgánů. Řízení není doposud skončeno, též Romainu Rollandovi nemohl na jeho dotaz Potěmkin uspokojivě odpovědět.“⁹⁸ A v závěru roku (týden po Gertině popravě) ještě oznámil do Prahy: „Odevzdal jsem dokumenty o Arosevové, upozornil též na možnosti považovat ji za československou příslušnici, kdyby se to Sovětům hodilo. Zdůraznil jsem naši účast na jejím osudu, zejména zájem matky na jejím stavu a stavu vnučky (!). Vnučka patrně žije s dětmi

⁹⁶ Freundovým se v rámci možností snažil pomoci např. i tehdejší ministr spravedlnosti Ivan Dérer. Na jeho radu vypracovali právní rozbor (autorem konceptu byl údajně Harry Freund a později byl vyprecizován odborníky na rodinné a mezinárodní právo) k otázce Gertiny státní příslušnosti. Dle tohoto stanoviska byl její sňatek s Arosevem neplatný, neboť nebyl uzavřen podle československých zákonů, navíc k němu byla přinucena pod nátlakem, a proto i nadále zůstala československou státní občankou, a ve státní příslušnosti ji následoval i syn Dmitrij. V rozboru se přitom poukazovalo na z právního hlediska obdobný případ anglické redaktorky Rose Cohenové, manželky bývalého úředníka těžkého průmyslu Davida Petrovského, která v té době byla rovněž ve vazbě a obviněna ze špionáže. (AMZV, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 33, např. dopis Terezie Freundové československému vyslanci v Moskvě Zdeňku Fierlingerovi z 19. 10. 1937; *tamtéž*, k. 34, dopis Terezie Freundové ministru zahraničních věcí Kamilu Kroftovi z května 1938.) Nakonec ani zákrok britského velvyslanectví ve prospěch Cohenové nebyl úspěšný a 28. listopadu 1938 byla v Moskvě popravena.

⁹⁷ *Tamtéž*, f. 35 – Telegramy došlé a odeslané 1918–1940 (1945), Telegramy došlé, telegram vyslanectví ČSR v Moskvě pro Ministerstvo zahraničí ze 7. 8. 1937; LUKÉŠ, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*, s. 361 (viz pozn. 61).

⁹⁸ AMZV, f. 35 – Telegramy došlé a odeslané 1918–1940 (1945), Telegramy došlé, telegram vyslanectví ČSR v Moskvě pro Ministerstvo zahraničí z 31. 10. 1937.

z prvního manželství. Alexandrovský (*sic*) slíbil, že se bude o případ zajímat.⁹⁹ Dnes víme, že u neurčitých či vědomě lživých odpovědí a slibů ze sovětské strany zůstalo ještě desítky let po vraždě Arosevových.

Z tehdejšího postoje několika československých diplomatů i nejvyšších vládních činitelů je patrné, že nebyli ochotni se celým případem zabývat přespříliš.¹⁰⁰ S ohledem na zhoršující se mezinárodní situaci to bylo jisté i pochopitelné: jakýkoli diplomatický incident se Sovětským svazem na konci třicátých let bylo to poslední, co si mohla československá vláda přát. K tomu šlo o případ údajné sympatizantky trockistů, a je dobré si připomenout, že averze tehdejších oficiálních představitelů vůči krajní levici tohoto typu byla větší než vůči ostatním radikálním socialistickým směrům, které v daných politických poměrech vystupovaly konformněji.¹⁰¹ V neposlední řadě lze z opatrného, a v určitých momentech až servilního postoje některých diplomatů (zejména Zdeňka Fierlingera) vůči sovětské straně v případě Gerty Arosevové vytušit jejich kariérní směřování v dalších letech.

Terezie a Rudolf Freundovi ve své usilovné snaze o záchranu dcery přesto nepolevili, a to ani po definitivním zániku Československa v důsledku nacistické okupace. Jejich možnosti však vzhledem k nejasné budoucnosti a s rostoucími obavami z vlastní rasové a politické perzekuce byly stále omezenější.¹⁰² Po nacistickém útoku na Sovětský svaz v červnu 1941 se pak definitivně rozplynuly.

Aktivizace „Leninské opozice“

Nemáme k dispozici žádné bližší informace o tom, jak konkrétně se s tragickým údělem Gerty vyrovnával její bratr Harry. Dá se ovšem předpokládat, že jak se z tehdejšího tisku dozvídal některá „senzační“ zjištění, která dávala Gertino zatčení do přímé souvislosti s jeho politickou činností, byl jejím zmizením pravděpodobně silně zasažen.

⁹⁹ *Tamtéž*, telegram vyslanectví ČSR v Moskvě pro Ministerstvo zahraničí z 9. 12. 1937. Fierlinger odkazoval na Sergeje Sergejeviče Alexandrovského (1889–1945), sovětského vyslance v Československu v letech 1934–1939. Také Alexandrovskij byl v roce 1943 obviněn ze špionáže, zatčen a v roce 1945 popraven.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 32–34, Dokumentace k případu Gertrudy Arosevové.

¹⁰¹ Srv. PEČÍNKA, P.: *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 33 (viz pozn. 17).

¹⁰² *AMZV*, f. II. sekce MZV, Trezorové spisy II/2, 1937, k. 34, žádost advokáta Vladimíra Procházky adresovaná zástupci československého zahraničního úřadu u říšského protektora pro Čechy a Moravu ze 14. 3. 1940.

Nikterak ho to ale neodradilo od dalších politických aktivit. Naopak, stupňující se napětí v komunistickém hnutí v důsledku vlny stalinských represí stejně jako vyostření poměrů na mezinárodní i domácí politické scéně kvůli vzrůstající agresivitě nacistického Německa nabízelo v druhé polovině třicátých let nové možnosti politické aktivizace, kterých se chopila i „Leninská opozice“. Toto uskupení v předchozích letech prošlo obdobím určité pasivity, což souviselo mimo jiné s intenzivnějším tlakem policejních orgánů, i když jeho činnost nebyla nikdy zcela utlumena. Když se nyní v Moskvě účtovalo s celou „starou gardou“ Leninových spolupracovníků (Zinovjevem, Kameněvem, Bucharinem a dalšími), pocítovali to jako další zradu původních revolučních ideálů a burcovalo je to k nové aktivitě. Podobně jako další radikálně levicoví kritici stalinského vedení (v tuzemském prostředí zejména Josef Guttman¹⁰³ a Záviš Kalandra¹⁰⁴) byli i členové „Leninské opozice“ navíc přesvědčeni, že tyto stranické čistky zásadně oslabují pozice Sovětského svazu jak vnitřně, tak i mezinárodně, tváří v tvář stále hmatatelnější hrozbě nacismu.¹⁰⁵ Publicista Pavel Pečínka k tomu ve své knížce o meziválečné radikální antistalinské levici v Československu správně poznamenává, že „odsuzování procesů v Moskvě bylo u ‘levé opozice’¹⁰⁶ tak nesmlouvavé právě proto, že si nepřáli žádné antihitlerovské spojenectví se stalinským vedením SSSR. Stále toužila po evropské proletářské revoluci, která zadusí fašismus,

¹⁰³ Josef Guttman (1902–1956) byl levicový novinář a politický teoretik. V roce 1921 vstoupil do KSČ, od roku 1928 člen politbyra ÚV KSČ a šéfredaktor *Rudého práva*. V první polovině 30. let zastával vysoké stranické funkce, postupně se však dostával do ostrého rozporu s oficiální linií Kominterny. V prosinci 1933 byl zbaven všech funkcí a jako „trockistický odpadlík“ vyloučen ze strany. Poté organizoval opozici v KSČ, založil vlastní opoziční skupinu, spolu se Závišem Kalandrou vydával v letech 1937–1938 časopis *Proletář*. V roce 1938 emigroval do Norska a poté v říjnu 1939 do USA. Pracoval v československém vysílání Hlasu Ameriky a po válce působil v akademickém prostředí jako politický analytik komunistických režimů. V 50. letech publikoval pod pseudonymy Joseph Gordon nebo Peter Meyer. (Srv. např. ANEV, P. – BÍLÝ, M. (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 1, s. 375–378 – viz pozn. 15.)

¹⁰⁴ Záviš Kalandra (1902–1950) byl levicový novinář, publicista, filozof a historik. Od roku 1923 člen KSČ, od roku 1925 působil ve vedení Kostufry. V roce 1929 podporoval bolševizaci strany a stal se šéfredaktorem *Rudého večerníku* a redaktorem *Rudého práva*. Poté co se dostal do rozporu se stranickou linií, byl v roce 1936 z KSČ vyloučen. S Josefem Guttmanem se snažil vytvořit „leninskou“ opoziční platformu vůči gottwaldovské KSČ, v letech 1937–1938 společně vydávali časopis *Proletář*. V letech 1939–1945 byl vězněn v koncentračních táborech. Po válce se věnoval převážně vědecké činnosti. V listopadu 1949 byl zatčen a zařazen do vykonstruovaného procesu s Miladou Horákovou a „společníky“, v němž reprezentoval „trockistické“ záškodníky. Jako jeden ze čtyř obžalovaných byl v červnu 1950 za zločiny velezrady a vyzvědačství odsouzen k trestu smrti a popraven. (Srv. např. *tamtéž*, s. 557–560.)

¹⁰⁵ NA, f. Jiří Wehle, inv. č. 166, k. 21, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 2.

¹⁰⁶ Myšleno zejména u stoupenců Trockého.

západní (k fašismu prý stejně sklouzávající) parlamentní demokracii i stalinskou znetvořeninu sovětského zřízení a nastolí všude socialismus podle učení Lenina a Trockého.¹⁰⁷ V podstatě výstižně jsou tím vyjádřeny i tehdejší politické tužby Harryho Freunda a jeho kolegů.

Pokud se vrátíme ještě do první poloviny třicátých let, tak na rozdíl od bolševiků neviděli úhlavního nepřítele v sociální demokracii, ale právě ve fašismu, respektive nacismu. Nemohli se proto ztotožnit se strategií sovětských komunistů a Kominterny, které svým heslem o sociálfašismu v podstatě přispěly k nástupu Hitlera k moci. V polovině třicátých let sice provedl Stalin obrat k politice takzvané lidové fronty, čímž se ve skutečnosti přiblížil k postoji Trockého a dalších levicových radikálů, u „Leninské opozice“ ale i tak nenašel pochopení. Jakákoli antifašistická koalice komunistů s „měšťáckými stranami“ se v jejich očích rovnala zradě proletariátu. Ostré kritiky neušetřila ani strany umírněné levice a středu za ochotu spojit se s dosud opovrhovanými komunisty.

Z taktického hlediska se hlavní postupy „Leninské opozice“ neměnily: znovu se snažila hlavně o infiltraci spolků a uskupení pod patronací KSČ s cílem provádět v nich opoziční frakční činnost. Oblíbeným místem její agitace se staly i společné výlety a tábory levicové mládeže. Početně „Leninská opozice“ i nadále paběrkovala. Aktuální a výbušná témata z konce třicátých let přesto přilákala do jejich řad vícero sympatizantů, hlavně studentů, často členů československého Komsomolu.¹⁰⁸

V opozici – téměř proti všem

Doposud nezodpovězenou otázkou zůstává, zda a případně jakým způsobem udržovala „Leninská opozice“ kontakty s dalšími opozičními uskupeními či stoupenci krajní levice, ať už v Československu, či za jeho hranicemi. Jde však o značně složitý úkol: aktivity těchto formací se často odehrávaly na pomezí ilegality a není ani snadné zorientovat se v jejich členských strukturách. Ty se totiž neustále přelévaly z jedné skupiny do druhé, někteří členové k tomu působili ve více uskupeních současně. Na soudržnost a kvalitu vzájemných vztahů měla

¹⁰⁷ PEČÍNKA, P.: *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 32.

¹⁰⁸ USC Shoah Foundation [online], The Visual History Archive Online, Collections, The Holocaust, záznam rozhovoru s Jamesem Borem (Erwinem Blochem) z 10. 10. 1996, Interview Code 20767 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4982869; *tamtéž*, záznam rozhovoru s Leo Tauberem z 6. 11. 1996, Interview Code 16409 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/vha16409>.

značně negativní vliv nejen osobní rivalita jednotlivců, nýbrž i rozkladné aktivity policejních orgánů či proslalinské agentury.

„Leninskou opozicí“ lze s přihlédnutím k tomu označit víceméně za autonomní jednotku, jež se dlouhodobě vyhýbala jakémukoli sblížování s ostatními frakcemi. Důkazem jsou i názorové rozpory s nestorem Levé opozice Otto Friedmannem či Wolfgangem Salusem, osobním přítelem a později tajemníkem Lva Trockého.¹⁰⁹ Společnou řeč ale dle vzpomínek Jiřího Wehleho nenašli ani později s novými opozičními lidry Josefem Guttmannem, Závišem Kalandrou a dalšími: „Pamatuji, jak jsem se v druhé polovině třicátých let střetl v těchto otázkách s novopečeným vůdcem trockistické skupiny Spartakus J. Guttmannem, myslím na půdě tzv. Jack London Clubu,¹¹⁰ a jak jsme nakonec rozbili pokus o vytvoření Socialistického klubu s Guttmannem a Z. Kalandrou, kteří se pokoušeli nás získat.“¹¹¹ Nešlo ale jen o ideologické střety, konkrétně Guttmannovi i jiným „Leninská opozice“ vyčítala jejich minulost: že se z bezvýhradně oddaných stoupenců „bolševizace“ náhle stali vášnivými odpůrci stranické linie – a přitom přecházeli na pozice Trockého, kterého dříve zatvrzele odmítali.¹¹²

Rouškou tajemství bohužel zůstávají zastřeny i předválečné styky „Leninské opozice“ s jinými oponenty KSČ v komunistickém mládežnickém hnutí. V druhé

¹⁰⁹ Wolfgang Salus (1909–1953) byl českoněmecký komunistický aktivista. V roce 1927 navštívil Moskvu jako delegát Komunistického svazu mládeže a navázal zde kontakt se sovětskou Levou opozicí. V letech 1929–1933 pracoval jako sekretář Lva Trockého v tureckém exilu. Po návratu do Prahy patřil k nejaktivnějším opozičníkům proti gottwaldovské KSČ a k věrným stoupencům Trockého. V letech 1939–1945 byl vězněn v koncentračních táborech. Po osvobození byl znovu politicky činný. Přešel na platformu sociální demokracie, vymezoval se vůči její spolupráci s KSČ, a naopak usiloval o sblížení sociálních demokratů s národními socialisty. Po únoru 1948 uprchl do západního Německa a účastnil se zde zřízení německé sekce IV. internacionály. Zemřel v roce 1953, poté co byl otráven agenty Stasi a KGB. (Srv. např. ABS, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR – studijní svazek I.; ALEXANDER, R. J.: *International Trotskyism 1929–1985*, s. 234–235 – viz pozn. 16; heslo „Wolfgang Salus“ viz Wikipedia: Die Freie Enzyklopädie [online], poslední aktualizace 07.01.2021. [Cit. 2021-03-10.] Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Salus.)

¹¹⁰ Jack London Club (JLC) byl spolek ustavený v roce 1933 za účelem podchycení levicové mládeže. Organizoval přednášky, diskuse, kulturní akce, promítání filmů, trampingové a sportovní aktivity atd. Postupem času v něm získali silnou pozici „levicoví opozičníci“ v komunistickém hnutí, např. Wolfgang Salus, Rudolf Noha a další. Činnost klubu byla zastavena za nacistické okupace, obnoven byl v lednu 1946 z podnětu Wolfganga Saluse. Jeho členská základna sestávala z příslušníků všech existujících socialistických stran i z aktivistů bez stranické příslušnosti, většina se kriticky vyjadřovala k činnosti a politice poválečné KSČ. Podruhé a definitivně klub zanikl krátce po únoru 1948. (ABS, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR – studijní svazek I.)

¹¹¹ NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 8.

¹¹² *Tamtéž*, s. 46.

polovině třicátých let se jednalo zejména o skupiny osob kolem Josefa Matějčka, Guttmanova spolupracovníka, a Františka Písařovice. K nim se hlásili vesměs bývalí členové a funkcionáři československého Komsomolu, Kostufry, Mladé kultury a podobných organizací. Nezdá se pravděpodobné, že by se těch několik málo jedinců v „Levé opozici“ mezi sebou neznalo. Na druhé straně se však dá předpokládat, že se i mezi nimi kvůli odlišným názorům (šlo zejména o postoj ke vzniku Trockého Čtvrté internacionály) projevovaly vzájemně odpudivé síly. Doloženy jsou naopak užší styky „Leninské opozice“ se skupinou mladých dělníků-komunistů v Praze-Libni či s mládežnickými levicovými skupinami v Plzni,¹¹³ Klášterci nad Ohří či Brně.

Jako zajímavější se spíše jeví kontakty „Leninské opozice“ v zahraničí, ať už šlo o mladé marxisty z britské Nezávislé dělnické strany (*Independent Labour Party*), či španělské Sjedenčené marxistické dělnické strany (*Partido Obrero de Unificación Marxista* – POUM). V reakci na porážku POUM ve španělské občanské válce vydala „Leninská opozice“ v roce 1937 také cyklostylovaný oběžník zabývající se španělskou otázkou a represí vůči hlavním představitelům této strany. S jinými zahraničními opozičníky byli její členové v přímém kontaktu (například s německým komunistou Erichem Wollenbergem, toho času pobývajícím v Praze).¹¹⁴

„Leninská opozice“ byla zároveň členem Mezinárodního byra revolučních mládežnických organizací (*International Bureau of Revolutionary Youth Organizations*), mládežnické odnože takzvaného Londýnského byra (Mezinárodního byra revoluční socialistické jednoty – *International Bureau of Revolutionary Socialist Unity*), přezdívaného také „Tříapůltá internacionála“. Jednalo se o mezinárodní asociaci radikálních socialistických stran, které stály v opozici jak k hlavnímu sociálně-demokratickému proudu, tak ke Kominterně. V únoru 1938 vydala „Leninská opozice“ rezoluci k pařížské konferenci „Londýnského byra“, v níž členové skupiny deklarovali svůj odmítavý postoj k plánovanému založení Čtvrté internacionály.¹¹⁵

Odmítnutí této Trockého iniciativy přesto nikterak nemohlo vylepšit obraz Harryho Freunda a jeho spolupracovníků v očích zdejších stalinistů. Naopak, ke konci třicátých let byli vystaveni ještě intenzivnějším a tvrdším odsudkům v komunistickém tisku. V *Rudém právu* proti nim dle Freundova svědectví

¹¹³ Jeden z členů plzeňské skupiny Jiří Žák se o Freundově skupině zmiňuje v románu *Žízňiví*, který vyšel roku 1964 v nakladatelství Svobodné slovo v Praze. „Leninská opozice“ (*Alarm*) se tam nazývá „Poplach“.

¹¹⁴ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Dochované tištěné dokumenty skupiny Leninská opozice; ABS, sv. 305-737-1, Skupina „Alarm“, Šetření ve věci skupiny „Alarm“.

¹¹⁵ ABS, sv. 305-737-1, Skupina „Alarm“, Šetření ve věci skupiny „Alarm“.

polemizoval například novinář a právník Ivan Sekanina či jeho tehdejší redaktor Bedřich Reicin.¹¹⁶

Do ilegality

Do jaké míry aktivity „Leninské opozice“ monitorovaly československé úřady již vpředvečer mnichovských událostí, není z dostupných pramenů v českých archívech zřetelné. Dokud skupina zůstávala spíše v ústraní, důvod k represivnímu zásahu úřady neměly. Ten se však našel ve chvíli, kdy se již republika zmítala v hluboké krizi.

Mnichovská dohoda a její důsledky posílily odhodlání „Leninské opozice“ agilněji vstoupit do veřejného prostoru. Okleštění republiky, hlavně ale deziluze z nových politických poměrů a prohlubující se demoralizace obyvatelstva z utrpené porážky vyvolaly u mladých revolucionářů rozhořčení. Autoritářské sklony Beranovy vlády a její veřejně deklarovaný antikomunismus, který se projevil v říjnu 1938 zákazem činnosti KSČ, zároveň ještě více omezily manévrovací prostor pro jakoukoli politickou činnost. To si vynutilo změnu strategie; skupina už začátkem října 1938 přešla do ilegality.

Odhodlání levicových opozičníků z komunistického hnutí přispět ke změně poměrů, a neznat přitom „ideu socialistické revoluce“, přitom v podzemí paradoxně stoupalo. Vycítili totiž příležitost, jak se pokusit podchytit důvěru členstva i funkcionářů KSČ, kteří byli zklamáni dosavadní taktikou strany. „Leninská opozice“ zareagovala na situaci tím, že se v doposud spíše volně strukturovaném uskupení ustavilo kolektivní pětičlenné vedení.¹¹⁷ Primárně to mělo přispět k zefektivnění vlastní propagace a lepší koordinaci ilegálních aktivit. Tento jejich krok se však zcela minul účinkem, jelikož se právě konspirace brzy ukázala být největší slabinou dalšího fungování skupiny.

Zpočátku se její členové zaměřili výlučně na vydávání a kolportaci (nejen v Praze a okolí, ale například i v Plzni) ilegálních tiskovin, zejména letáků, v nichž se ostře vyhraňovali proti nacistickému Německu, ale také ministerskému předsedovi Rudolfovi Beranovi a jeho vládě.¹¹⁸ V jiných materiálech opětovně svalovali vinu za pomnichovský vývoj na Komunistickou stranu Československa, která „vydala masy buržoazii a zbavila proletariát revolučního vedení“. Předpokladem

¹¹⁶ NA, f. PŘ 1931–1940, k. 5842, sign. F1446/8, Odvolání Harryho Freunda k Zemskému úřadu v Praze, 30. 1. 1939.

¹¹⁷ *Tamtéž*, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 30.

¹¹⁸ ABS, sv. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. z roku 1939.

ozdravení komunistického hnutí mělo být „odstranění kliky neschopných ‘vůdců’ a obnovení revolučního programu KSČ“.¹¹⁹

Ke konci roku 1938 přistoupila „Leninská opozice“ k vydávání cyklostylovaných ilegálních novin. Obsahově se nijak nelišily od předchozích tiskovin. Nejzajímavější na celé věci byl především jejich titul – *Rudé právo*, což mělo zajisté upoutat pozornost širšího spektra čtenářů. Ve své době se ovšem jednalo o značně riskantní počín (oficiální komunistické *Rudé právo* už mezitím postihl zákaz), a „Leninské opozici“ se tím dostalo větší pozornosti, především ze strany bezpečnostních orgánů. Do konce roku 1938 vyšla dvě čísla a pro začátek roku 1939 se připravovalo třetí vydání.¹²⁰ K tomu už ale kvůli policejnímu zásahu nedošlo.

Na přelomu let 1938 a 1939 měly orgány Policejního ředitelství v Praze již značnou část aktivit „Leninské opozice“ podchycenou (zřejmě i s pomocí konfidenta).¹²¹ Čekaly tak jen na rozkaz k zákroku z vyšších míst. Ten nakonec přišel od Prezidia Zemského úřadu v Praze v polovině ledna 1939, kdy bylo postupně pozatýkáno několik členů skupiny včetně Harryho Freunda. Následného vyšetřování se ujalo oddělení pro komunistické záležitosti pražského policejního ředitelství (jmenovitě Zdeněk Wolf a Josef Pravda). Do vazby bylo nakonec vzato sedm osob¹²² (mezi nimi celá vedoucí pětko, které byly (i s dalšími na svobodě) stíhány podle tehdejšího zákona na ochranu republiky u Krajského trestního soudu v Praze.¹²³

De facto ale nebylo rozbití skupiny motivováno natolik jejím reálným významem, nýbrž spíše snahou vykázat v boji proti komunistickému hnutí nějaký hmatatelný úspěch. Dokazuje to i následná snaha příslušných policejních kruhů likvidaci jedné z „komunistických buněk“ řádně propagandisticky využít, jak

¹¹⁹ NA, f. PZÚ-AMV, k. 1527, sign. 207-1527-4, Policejní ředitelství v Praze, Ilegální činnost komunistická – letáková akce 1938–1939; ABS, sv. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. z roku 1939.

¹²⁰ NA, f. PZÚ-AMV, k. 1527, sign. 207-1527-4, Ilegální činnost komunistická – letáková akce 1938–1939, trockistická opozice; *tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, k. 1299, sign. 225-1299-3, Ministerstvo vnitra – ilegální *Rudé právo* v Praze, zpráva Policejního ředitelství v Praze ministru vnitra Otakaru Fischerovi z 23. 12. 1938.

¹²¹ Sami členové skupiny později podezřívali ze spolupráce s policejními orgány především člena skupiny Miloše Makovce, po válce známého filmového režiséra, mj. autora filmového zpracování Jirákových *Ztracenců*. Takovéto jejich podezření ale žádný z dochovaných dokumentů nepotvrzuje.

¹²² Byli to Julius Hock, dr. Heřman (Harry) Freund, dr. Jiří Wehle, dr. Karel Frankl, Jan Mandelík, dr. František Klein a Stanislav Kalina.

¹²³ NA, f. PZÚ-AMV, k. 1527, sign. 207-1527-4, Ilegální činnost komunistická – letáková akce 1938–1939, trockistická opozice; ABS, sv. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. 1939.

tomu odpovídal i náležitý ohlas v dobovém tisku.¹²⁴ Přesvědčena o iniciativnosti a nesmlouvavosti české policie v boji proti komunistům měla být česká veřejnost i nacistické Německo.¹²⁵

Skutečnost, že byl celý případ označován za pokračování činnosti KSČ, tedy že vyšetřovatelé nehodlali brát na vědomí pravou ideologickou podstatu skupiny a bezpartijnost jejích členů, ovšem dráždil zejména samotné zatčené. Někteří z nich se toho umně snažili využít na svou obhajobu a žádali své propuštění. Jejich argumentaci ale vyšetřující orgány rázně odmítaly, nikdo si totiž v danou chvíli nemohl dovolit fiasko.

Průběh trestního řízení se ale ani tak nevyvíjel podle původních představ vyšetřovatelů. Jasné důkazy chyběly, všichni zadržení se v rámci možností snažili svou ilegální činnost zapírat, případně svůj podíl na ní umenšovat.¹²⁶ Stejně tak vyšetřující soudce (sociální demokrat Václav Černý) neměl v nejistých poměrech druhé republiky zvláštní vůli v této věci rozhodnout. Dle Jiřího Wehleho a dalších šlo z jeho strany i o projev jistých sympatií k vyšetřovaným.¹²⁷

S možnými průtahy a komplikacemi ale orgány Ministerstva vnitra zřejmě počítaly. I proto bylo nařízeno, aby vybraní jedinci byli potrestáni nejen soudně, ale uloženy jim byly i policejní tresty.¹²⁸ Ty se pohybovaly od několika týdnů

¹²⁴Viz např. Tajná komunistická organizace a tiskárna vypátrána. In: *Národní politika* (24. 1. 1939), s. 4; Pokus o tajnou činnost: Dvanáct osob zatčeno pro šíření letáků. In: *Večerní České slovo* (24. 1. 1939), s. 3; Tajná komunistická organizace a tiskárna vypátrány v trampské chatě u Pikovic na Sázavě! In: *Národní práce* (25. 1. 1939), s. 1; Moucha proti letadlu. In: *Tamtéž* (26. 1. 1939), s. 1.

¹²⁵Dle vzpomínek jednoho z mladších členů skupiny Jamese Bora (Ervína Blocha) měl historik Miroslav Kárný k dispozici opis memoranda Ministerstva vnitra pro tehdejšího ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského, který v tu dobu jednal s německou vládou v Berlíně. V memorandu byla podrobně popsána činnost „Leninské opozice“ a zásah proti skupině. Chvalkovský ale memorandum nakonec nepoužil. (USC Shoah Foundation [online], The Visual History Archive Online, Collections, The Holocaust, záznam rozhovoru s Jamesem Borem (Erwinem Blochem) z 10. 10. 1996, Interview Code 20767 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4982869.)

¹²⁶NA, f. PZÚ-AMV, k. 1527, sign. 207-1527-4, Ilegální činnost komunistická – letáková akce 1938–1939, trockistická opozice; ABS, sv. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. z roku 1939.

¹²⁷NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 49; USC Shoah Foundation [online], The Visual History Archive Online, Collections, The Holocaust, záznam rozhovoru s Jamesem Borem (Erwinem Blochem) z 10. 10. 1996, Interview Code 20767 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4982869.

¹²⁸ABS, sv. 305-138-1, Vyšetřovací protokol s dr. Josefem Pravdou, 7. 12. 1949.

po několik měsíců odnětí svobody;¹²⁹ k šesti měsícům byl původně odsouzen také Harry Freund, později mu byl ale trest snížen na několik týdnů.¹³⁰ Jak se posléze ukázalo, právě toto rozhodnutí mělo podstatný vliv na další osudy zadržených.

Za mřížemi

„Byl to tehdy absurdní a prapodivný kriminál,“ charakterizoval tehdejší poměry v pankrácké soudní věznici ve svých pamětech Jiří Wehle.¹³¹ Zanedlouho po jejich příchodu se začala rychle plnit i dalšími politickými vězni, kteří byli pozatýkáni německými bezpečnostními složkami či protektorátní policií v prvních okupačních týdnech (v rámci akce označované nejčastěji jako *Gitter* – Mříže). Značnou část zatčených tvořili rovněž komunisté, s nimiž měli uvěznění členové „Leninské opozice“ možnost střídat se na vězeňských chodbách. Začátkem května 1939 mezi spoluvězně přibyli také někteří mladí levicoví opozičníci z Matějčkova a Písařovicova okruhu.

Právě Josef Matějček se po Guttmanově odchodu do exilu v říjnu 1938 a rozpuštění jeho frakce pokusil vytvořit ilegální aparát Revoluční socialistické strany jako československé sekce Čtvrté internacionály, s buňkovou strukturou podobnou KSČ. Na přelomu let 1938 a 1939 ale šlo vzhledem k okolnostem o marný pokus a po zřízení protektorátu se úsilí této nepočetné skupiny soustředilo primárně na aktivní odpor proti okupantům. Znovu se jednalo hlavně o kolportaci ilegálních letáků a jiných tiskovin.¹³² Již na konci dubna 1939, v obavách z očekávané demonstrace k prvnímu máji, však protektorátní policie zasáhla a většinu aktivistů pozatýkala (zatčení se vyhnul vedoucí Josef Matějček, který uprchl do Polska).¹³³ Právě osobní setkání zadržených členů Matějčkovy

¹²⁹ Nejnížší policejní tresty v trvání čtyř týdnů dostali Stanislav Kalina a Jan Mandelík. K šesti týdnům vazby byli určení František Klimeš a Jiří Wehle. Nejdelší tresty v trvání šesti měsíců dostal Karel Frankl a původně Harry Freund, pětíměsíční trest pak stihl Julia Hocka, který byl považován za hlavního nositele a pachatele letákové akce.

¹³⁰ *Tamtéž*, sign. 305-737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. z roku 1939.

¹³¹ NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 31–32.

¹³² ABS, f. Studijní ústav Ministerstva vnitra (S), sv. S-138-2, Ilegální činnosti Revoluční socialistické strany, sekce IV. internacionály (trockisté), Oběžník, pánům přednostům všech okresních úřadů a politických expozitur v Zemi české, 6. 5. 1939.

¹³³ *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv*, Praha (dále VÚA-VHA), f. Osobní spisy 255 (Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.), Žádosti Jiřího Živnůstky, č. 10675/70, Zdeňka Flajzara, č. 84056/69, Františka Písařovice, č. 173132/75, Františka Rozsypala, č. 115374/69, a dalších členů skupiny.

a Freundovy skupiny v pankrácké věznici na jaře 1939 položilo základ budoucí odbojové spolupráce.

V tu dobu se již trestní řízení ve věci Julius Hock a spol. (jak byl celý případ členů „Leninské opozice“ označován) fakticky dostávalo do slepé uličky. Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava totiž stíhání provinilců proti zákonu na ochranu republiky ztrácelo jakýkoli smysl. A i tuzemské soudní orgány, jejichž pravomoc zůstávala prozatím nedotčena, pozvolna ztrácely zájem na úspěšném uzavření případu. Do té doby přesto Freund i další zůstávali v soudní vazbě.

Nacistická okupace však přinesla v tomto směru i další podstanou změnu. Vyšetřovaní byli z důvodu přeplněné pankrácké věznice rozmístěni do hromadných cel. Na společné cele se tak v jednu dobu potkali i Wehle s Freundem a Zdeňkem Flajzarem, někdejší krajským tajemníkem Komsomolu z Hradce Králové a členem Matějčkovy skupiny. Navzdory přetrvávajícím ideologickým rozporům se nejen osobně sblížili, ale také předběžně dohodli o dalším společném postupu v boji proti okupantům.¹³⁴

Trestní stíhání proti členům Freundovy skupiny bylo definitivně zastaveno v květnu 1939. Vzhledem k dříve uloženým policejním trestům trvalo ale ještě týdny, než se někteří dostali na svobodu: Freund a Wehle byli propuštěni na konci července 1939,¹³⁵ Julius Hock dokonce až na podzim.

Pro Freunda bylo osvobození o to více potěšující, že se mohl poprvé setkat se svou dcerou, která se narodila během jeho pobytu za mřížemi. Z tohoto důvodu odmítl plán některých svých kolegů na opuštění okupované republiky a raději se z bezpečnostních důvodů dočasně uchýlil do ústraní mimo Prahu. Byl to rozhodně prozřetelný krok, jelikož evidence německých bezpečnostních složek se mohla opřít o záznamy protektorátní policie.

V odboji na Vysočině

K dalšímu preventivnímu zásahu (v rámci akce označované jako „Albrecht I.“) nacistického režimu proti politickým oponentům a vytipovaným jedincům došlo v protektorátu začátkem září 1939 v souvislosti se zahájením nacistického útoku na Polsko. Při zatýkání okupanti mimo jiné využili dokumentaci, kterou jim úředníci Policejního ředitelství předali již dříve. Nepřekvapí proto, že záznamy

¹³⁴ NA, f. Jiří Wehle, k. 21, inv. č. 166, WEHLE, J.: *Život za mřížemi*, s. 47.

¹³⁵ *Tamtéž*, f. PŘ 1931–1940, k. 5842, sign. F1446/8, osobní spis Harryho Freunda; ABS, sv. 305–737-1, Šetření ve věci skupiny „Alarm“, Dokumentace z trestního spisu ve věci Julius Hock a spol. z roku 1939.

postoupené z protikomunistického oddělení se týkaly i nedávno propuštěných členů „Leninské opozice“.

Už 3. září byl zatčen ve svém bytě Jiří Wehle, zadržení byli v témž týdnu i další členové skupiny. Paradoxem zůstává, že právě oni, přestože byli vězněni v nacistických koncentračních táborech,¹³⁶ válku přežili – na rozdíl od těch jejich druhů,¹³⁷ kteří tehdejšímu zatýkání unikli. K nim patřil i Harry Freund, který našel i se svou manželkou a dcerou útočiště ve Vlachovicích na Českomoravské vysočině.¹³⁸ Zdejší kraj se nakonec stal Freundově rodině domovem na několik dalších válečných let.

Harry Freund se tedy již od podzimu 1939 nacházel mimo centrum dění, ani to mu ale nebránilo v opětovném zapojení do ilegálních aktivit. Vzhledem k absenci jakékoli jeho úřední a soukromé dokumentace z té doby je obtížné určit, kdy přesně a jakým způsobem k tomu došlo. Dochovala se však poválečná svědectví, z nichž je možné Freundovu odbojovou činnost alespoň zčásti zrekonstruovat. Šlo jednak o činy teritoriálně omezené na místo jeho pobytu na Vysočině, jednak o spolupráci s ilegální odbojovou skupinou Josefa Matějčka. Jednotlivé rezistenční aktivity se pochopitelně mezi sebou více či méně prolínaly.

Freundovo ilegální působení na Vysočině nejpodrobněji popsal již krátce po konci války ve svém svědectví velící četník z Fryšavy Filip Tulis.¹³⁹ Ačkoli je v něm Freundova osobnost evidentně zidealizována, v konkrétních detailech je lze považovat za věrohodné. Již v roce 1941 či v průběhu roku 1942 hrozilo Freundovi zatčení (zřejmě se jakožto Žid nedostavil k transportu). Díky přízni a krytí fryšavských četníků se však v ilegalitě udržel. I nadále jim tak mohl jakožto erudovaný právník účinně vypomáhat s běžnou úřední agendou, zejména s úředními překlady do němčiny.

¹³⁶ Jiří Wehle, Karel Frankl a František Klein skončili v Dachau. Později byli vězněni v Buchenwaldu, Jiří Wehle také v Osvětimi.

¹³⁷ Stanislav Kalina se skrýval po svém propuštění v jižních Čechách a zahynul tam při ilegální odbojové činnosti. Julius Hock byl 1. září 1939 ještě v policejní cele, proto nemohl být zatčen. Od roku 1940 byl internován v přeškolovacím táboře pro židovské muže v Lípě u Německého (Havlíčкова) Brodu. Odtud byl v roce 1943 transportován do Terezína a následně do Osvětimi, kde neznámo kdy zahynul. Hanuš Mandelík byl jediný, kterému se podařilo uniknout z okupované vlasti. Ještě v roce 1939 se dostal do Polska a odtud do Francie, kde jako saniták padl v červnu 1940 při záchraně raněného na bojišti. (NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, dochovaná dokumentace.)

¹³⁸ Viz VESELÁ, Alena: *Z rejstříku paměti*. Brno, Janáčkova akademie múzických umění 2013, s. 30.

¹³⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, sign. 316-8-3, Dokumentace ve věci vraždy H. Freunda, dopis vrchního strážmistra stanice Národní bezpečnostní stráže ve Fryšavě Filipa Tulise Terezii Freundové ve věci Harryho Freunda z 6. 6. 1945.

Na oplátku ho prý četníci informovali o všech nařízeních, výnosech a rozkazech německých úřadů a policejních složek. Jestli tyto informace sloužily jen samotnému Freundovi, či je předával svým kontaktům, se asi již nedozvíme. Každopádně vzájemné styky mezi fryšavskými četníky a Freundem postupně sílily, zvláště poté co se v červnu 1942 Freund i s rodinou přestěhoval z Vlachovic do sousední obce Tři Studně, kde přebýval na chatě jejich příbuzného Vítězslava Veselého, známého brněnského profesora organické chemie.

Důvodem tohoto náhlého přesunu se zřejmě stala akutní hroba prozrazení. Někteří místní obyvatelé totiž nesli nelibě Freundův politický radikalismus (očividně se i v daných složitých podmínkách pokoušel o ideologickou osvětu),¹⁴⁰ jenž byl zcela v rozporu s jejich dosavadním politickým smýšlením i náboženským přesvědčením. Mnohé si proti sobě dokázal poštvat ale i svou angažovaností v majetkových a rodinných sporech. Vystupňované represe po atentátu na Reinharda Heydricha k tomu značně zvýšily nervozitu celého okolí. Výsledkem bylo několik anonymních udání, a snad jen díky pomoci četníků z Fryšavy se celou záležitost podařilo opět utajit.

Situace se však uklidnila jen dočasně. Vysočina se totiž tou dobou stávala stále oblíbenějším místem skrývání odbojářů a uprchlíků před nacistickým pronásledováním, z nichž se později rekrutovali příslušníci partyzánského hnutí. Zdejší lesy a izolované samoty skýtaly téměř ideální možnosti úkrytu. Zpětně sice nelze vystopovat všechny Freundovy tamní kontakty, evidentně prokazatelná je však alespoň jeho spolupráce s „černým partyzánem“ Josefem Serinkem. Od října 1943, kdy se poprvé setkali, mu byl Freund nápomocen nejen radami při partyzánském boji, ale i penězi a oblečením.¹⁴¹

Freundovy protinacistické aktivity na Vysočině se promítly i do jeho spolupráce s dalšími složkami odboje (primárně komunistického) působícími mimo tento region. Je zřejmé, že předběžná dohoda mezi Freundem a Flajzarem, uzavřená za mřížemi pankrácké věznice na jaře 1939, se nakonec do určité míry realizovala. Kdy přesně se obnovily jejich vzájemné kontakty, nelze bohužel již dnes přesně určit, dochovaná svědectví téměř všech přeživších příslušníků Matějčkovy odbojové skupiny však toto napojení potvrzují. Z nich můžeme vycházet i při rekonstrukci jejich odbojové činnosti.¹⁴²

¹⁴⁰ Viz LIBROVÁ, Vlasta: *Vzpomínky na roky prožité v okupaci*. Eds. Jiří Libra a Liří Moučka. Žďár nad Sázavou, b. n. 2009, s. 5.

¹⁴¹ Srv. TESÁŘ, J.: *Česká cikánská rapsodie*, sv. 2, s. 165 (viz pozn. 4).

¹⁴² VÚA-VHA, f. Osobní spisy 255, Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., Žádosti Jiřího Živnůstky, č. 10675/70, Zdeňka Flajzara, č. 84056/69, Františka Písařovice, č. 173132/75, Františka Rozsypala, č. 115374/69, a dalších členů skupiny. Na osudy některých odbojářů z Matějčkovy odbojové skupiny se v minulosti zaměřil i seriál článků Dušana Tomáška „Konfident a jeho oběti“ v časopise *Květy* v roce 1968 (č. 6–10).

Harry Freund na počátku
čtyřicátých let, po odchodu
do ilegality na Vysočinu
(soukromý archiv
Aleny Štěpánkové-Veselé)

V první fázi, přibližně v letech 1940 až 1943, se jejich rezistence soustředila hlavně na vydávání a rozšiřování ilegálních tiskovin, ukryvání a hmotné zajišťování ohrožených osob (zejména komunistů), opatřování falešných osobních dokumentů (díky napojení na policejního radu Rudolfa Hrbka a policejního komisaře Jaroslava Ženatého), potravinových lístků a podobně. Tímto způsobem byl údajně od jisté doby podporován i Harry Freund, jemuž členové Matějčkovy skupiny obstarali mimo jiné doklady o árijském původu.

Během roku 1943 ovšem jejich stopu zachytilo gestapo a začátkem srpna nastala první vlna zatýkání. To sice značně ochromilo další akceschopnost skupiny, ale zatčení se protentokrát vedle Matějčka (ten se ještě v roce 1939 vrátil do protektorátu) vyhnul po dramatickém útěku i Ladislav Malý, další čelný příslušník skupiny. Právě podpora těchto dvou ilegálních pracovníků na útěku patřila v další fázi k hlavní náplni odbojové činnosti okruhu osob, který zde sledujeme. Mezitím

se Josefu Matějčkoví podařilo navázat kontakt s další odbojovou skupinou KOS (Kázeň – odvaha – síla), ke smůle všech však již infiltrované konfidenty gestapa.¹⁴³

To také v dalších měsících výrazně zintenzivnilo snahu o dopadení Matějčka a Malého. Oba proto neustále měnili místa svého pobytu, přinejmenším Matějček se přitom několikrát ocitl i na Vysočině (snad i ve Třech Studních). Jak potvrzují svědectví přeživších účastníků odboje, spojil se (osobně či přes spojky) také s Freundem. Mělo se jednat o předávání důležitých informací a finanční podporu Freunda z Prahy.¹⁴⁴ O obsahu zpráv můžeme znovu jen spekulovat, vzhledem k výše zmíněným Freundovým kontaktům na četnické stanici ve Fryšavě mohl rovněž jeho prostřednictvím komunistický odboj získávat signály o vydaných zatykačích. Matějček s Malým skutečně v té době několikrát, doslova na poslední chvíli, unikli chystanému zatčení. Další informace se mohly týkat i formujícího se partyzánského hnutí na Vysočině.

Matějčkovým prostřednictvím údajně zas Freund zpět do Prahy posílal letáky vlastní výroby, které skupina rozšiřovala.¹⁴⁵ Předkládal v nich svůj komentář k současné politické situaci a pokoušel se predikovat budoucí vývoj. Z jejich obsahu – dochoval se například leták s titulem „Neponesem kulometry na Sověty“ – je zřetelné, že ho ani v době válečné neopustily revoluční touhy. Naopak, jeho naděje se upínala k brzkému konci válečného konfliktu. Očekával, že definitivní porážka nacismu umožní nastolení nového celosvětového pořádku, ideálně socialistického a se značně omezeným vlivem západního „imperialismu“. Odmítal proto plány světových mocností (kritizoval v tomto směru i Benešovu roli) na nové uspořádání Evropy. V případě obnoveného česko-slovenského státu se mu jako ideální jevila socialistická republika rad.¹⁴⁶

Po válce sice padlo na základě výpovědí některých příslušníků gestapa a proktorátní policie na Matějčka i Freunda podezření z vědomé spolupráce s okupanty,¹⁴⁷ takováto obvinění ale nepotvrdil žádný dochovaný důkaz. Téměř jisté šlo o obvyklá účelová a lživá tvrzení, která měla oba zesnulé odbojáře vědomě poškodit, zkompromitovat některé jejich druhy a samozřejmě i zmírnit vinu samotných pachatelů. Freundova i Matějčkova politická minulost a výše (byť kuse) popsané odbojové aktivity tu mluví samy za sebe. Zástupci někdejší opozice v KSČ

¹⁴³ *Tamtéž*.

¹⁴⁴ *Tamtéž*, Žádost Smejkalové Josefy, č. 114683, popis odbojové činnosti Josefy Smejkalové pro Vojenský historický ústav z 2. 5. 1960.

¹⁴⁵ *Tamtéž*, Žádost Jírové-Freundové Terezie, č. 5283/48.

¹⁴⁶ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Dochovaná dokumentace, tři letáky sepsané Harrym Freundem na přelomu let 1943–1944.

¹⁴⁷ ABS, sv. 305-737-1, Skupina „Alarm“, Šetření ve věci skupiny „Alarm“; *tamtéž*, sv. 305-737-3, Činnost trockistů a trockistické skupiny v době první ČSR (vč. činnosti Alarmu), sv. 1.

bránili Sovětský svaz a „vymoženosti“ ruské říjnové revoluce bez ohledu na vzájemnou animozitu se stalinisty, což se ani za války nezměnilo.

Nelze ovšem vyloučit, že od určitého okamžiku měli přinejmenším na některé Matějčkovy aktivity vliv konfidenti, kteří se pokoušeli činnost skupiny řídit. O tom ale pravděpodobně neměli oba odbojáři tehdy žádné povědomí, a sami za to také zaplatili svými životy.

Likvidace

Rozbití Matějčkovy skupiny se ale nakonec neodehrálo podle původních plánů Němců, jeho spouštěčem se stala prakticky náhodná událost. Ladislav Malý, který se pohyboval v ilegalitě, totiž v listopadu 1943 unikl při perlustraci falešných osobních dokladů protektorátními policisty a krátce poté byla zjištěna jeho skutečná identita. V lednu 1944 se pak v Praze odehrálo velké zatýkání, při němž byly zadrženy desítky osob. Dopaden však znovu nebyl Malý ani Matějček. Kvůli ukvapenému zásahu protektorátních policejních orgánů nadto došlo ke kompetenčnímu sporu mezi protizidovským a protiparašutistickým oddělením pražského gestapa.¹⁴⁸ Než se ale situace na gestapu vyjasnila, osud Harryho Freunda se tragicky naplnil.

Mezi zadrženými při lednové akci se totiž ocitla i Harryho matka Terezie, kterou o měsíc později následoval i její manžel Rudolf. Během dalšího vyšetřování se objevila řada důkazů o napojení Matějčkovy skupiny na Harryho Freunda.¹⁴⁹ Terezie pak pod nátlakem prozradila místo pobytu svého syna ve Třech Studních, čímž nechtěně přispěla k neštěstí i svého druhého dítěte.

S vidinou velkého odbojového úlovku a vlastního obohacení se již 24. ledna 1944 na Vysočinu vydali – navzdory záhy odvolaném rozkazu k Freundovu zatčení – Leo Drnovský, vedoucí takzvaného politického referátu protektorátní policie,¹⁵⁰ a Ervín Frankenbusch, nebezpečný konfident gestapa a protektorátní

¹⁴⁸ *Státní oblastní archiv Praha* (dále *SOA Praha*), f. Mimořádný lidový soud Praha (MLS Praha), č. j. Ls VIII 3710/46, spis Leo Drnovský, výpověď Lea Drnovského z 15. 3. 1947.

¹⁴⁹ *Tamtéž*, spis Leo Drnovský; *VÚA-VHA*, f. 255, Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., žádost Jírové-Freundové Terezie, č. 5283/48; *NA*, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Dochovaná dokumentace.

¹⁵⁰ Leo Drnovský (1906–1978) pocházel z úřednické rodiny v Hodoníně. Po absolvování hodonínského reálného gymnázia studoval na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Studia ale pro nedostatek finančních prostředků nedokončil. V březnu 1938 byl přijat do služeb státní policie a služebně přidělen do Liberce (po obsazení pohraničí do Mladé Boleslavi) ke zpravodajské odbočce oddělení státní bezpečnosti. V lednu 1939 byl přidělen k Policejnímu ředitelství v Praze, oddělení státní bezpečnosti. Po okupaci českých zemí byl

policie.¹⁵¹ Jejich pátrací akce po Freundovi na Vysočině je podrobně popsána ve svědectvích přeživších účastníků této události,¹⁵² včetně několika spolupachatelů. I když se v jednotlivých detailech liší, shodují se na brutalitě, s jakou byl celý zákrok proveden.

Harry Freund v předtuše blížících se problémů, kdy nedošlo k jeho očekávanému setkání s pražskou spojkou (zřejmě Matějčkem), odešel ze svého útočiště ve Třech Studních a ukryl se na statku rolníka Františka Bukáčka v blízké vsi Kuklík. Proto také Frankenbusch s Drnovským ve snaze vystopovat jeho úkryt postupovali vůči vyslýchaným se zastrašující brutalitou. Nejhuře naložili s Freundovou manželkou Zdenou (rozenou Pickovou, tehdy třicetiletou), kterou při výslechu velmi surově zbili před očima její pětileté dcery.

Po celodenních výsleších se této dvojici podařilo hledané místo skutečně zjistit. Hlavní úlohu při zatýkání Freunda nakonec sehrál Frankenbusch, který se

na policejním ředitelství utvořen tzv. spojovací štáb ke gestapu. K jeho výkonu bylo určeno celé oddělení státní bezpečnosti (následně dostalo název „Presidium B“), kam byl zařazen i Drnovský. Jeho úředníci měli za úkol přijímat příkazy a sdělení od gestapa a vyjednávat s ním v dílčích věcech. Drnovský zde byl záhy pověřen židovskou agendou. Po reorganizaci protektorátní policie na počátku roku 1943 se stal vedoucím komisariátu K IV/4, který měl na starosti židovské záležitosti, a i nadále zůstával spojovacím úředníkem policie ke gestapu. Po zatčení Jaroslava Ženatého převzal ve druhé polovině roku 1943 funkci vedoucího komisariátu K IV/2 (politické záležitosti), i nadále se však věnoval hlavně židovské problematice. Zatčen byl 15. května 1945 a za svoji činnost během okupace byl rozsudkem Mimořádného lidového soudu v Praze z 1. 4. 1947 odsouzen na doživotí. Amnestií prezidenta republiky z 9. 5. 1955 mu byl trest změněn na 25 let odnětí svobody a 1. března 1963 byl podmíněně propuštěn. Již ve výkonu trestu byl bezpečnostními orgány získán ke spolupráci a pokračoval v ní i po svém propuštění, využíván byl zejména pro své styky v Německu. (K osobě a činnosti Leo Drnovského za války blíže viz DVOŘÁK, Jan: Židovský agent Gestapa. In: *Paměť a dějiny*, roč. 15, č. 1 (2021), s. 38–52.)

¹⁵¹ Ervín Frankenbusch (1897–1944) byl synem židovského obchodníka s galanterií z Královských Vinohrad. Před válkou byl několikrát trestaný, zejména pro majetkovou trestnou činnost. Po okupaci se mu několik let dařilo před německými úřady tajit svůj židovský původ, podílel se i na arizaci židovského majetku v Modřanech. Po čase se dokonce začal vydávat za advokáta, majícího velký vliv u německých úřadů. Přitom se však podílel na okrádání Židů i Čechů žádajících o pomoc a některé ze svých klientů zároveň udal gestapu. V té době již zřejmě spolupracoval i s židovským oddělením protektorátní policie. Důvodem bylo jak osobní obohacení, tak snaha vyhnout se rasové perzekuci. Později byl úspěšně využíván jako konfident židovským referátem gestapa. Podílel se na mnoha zatýkacích akcích proti židovským spoluobčanům, zejména majetným, a byl přitom proslulý svou brutalitou. Posléze se stal přítěží i pro gestapo, které ho v březnu 1944 nechalo zlikvidovat. (K osobě Ervína Frankenbusche blíže viz tamtéž.)

¹⁵² NA, f. Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, sign. 316-8-3, Dokumentace ve věci vraždy H. Freunda; SOA Praha, f. MLS Praha, č. j. Ls VIII 3710/46, spis Leo Drnovský; LIBROVÁ, V.: *Vzpomínky na roky prožité v okupaci*, s. 4–10 (viz pozn. 140).

vydával za očekávanou spojku a přítele jeho rodičů. Vylákal ho z úkrytu a po krátkém boji na místě postřelil. Vážně zraněný Freund krátce po převozu do Nového Města na Moravě zemřel. Byl zde pak i pohřben v dolním rohu katolického hřbitova, kde se dodnes nachází jeho zanedbaný hrob.

Po válce se vražda Harryho Freunda stala jedním z hlavních bodů obžaloby proti Leovi Drnovskému u Mimořádného lidového soudu v Praze.¹⁵³ Drnovský samozřejmě jakýkoli podíl na jeho smrti popíral a veškerou vinu svaloval na již nežijícího Frankenbusche. I když šlo znovu o účelové svědectví, lze v něm zřejmě najít i špetku pravdy. Freund měl totiž pro protektorátní i německé orgány daleko větší cenu živý než mrtvý. Spontánní a zcela nerozvážný čin Frankenbusche, který usiloval v prvé řadě o vlastní obohacení, zhatil veškeré další šance na rozkrytí širší odbojové činnosti, do níž byl Freund zapojen. Tento závěr potvrzuje i osud samotného vraha. Aniž by to sám tušil, definitivně si tím podepsal vlastní rozsudek smrti.¹⁵⁴

Vraždou Harryho Freunda utrpení ostatních zúčastněných ani zdaleka neskončilo. Okamžitě nebo během několika dnů byli pozatýkáni jeho odbojoví spolupracovníci či ukrývatelé na Vysočině. Ušetřena nezůstala ani jeho rodina. V koncentračních táborech zahynula jeho dcera, manželka i otec,¹⁵⁵ konce války se dočkala pouze matka. Nepřežila ale ani velká část jeho vzdáleného příbuzenstva.¹⁵⁶

Během jara 1944 se stahovala síť i nad Matějčíkovou skupinou. Úspěšná činnost konfidentů (zejména Nestora Holejka) nakonec přinesla ovoce. Nejprve

¹⁵³ *SOA Praha*, f. MLS Praha, č. j. Ls VIII 3710/46, spis Leo Drnovský.

¹⁵⁴ Zdá se, že právě s vraždou Harryho Freunda definitivně přetekl pohár trpělivosti gestapa vůči Frankenbuschovi. I když se spolu s Drnovským snažil zničit důkazy a získat pro svůj čin alibi, jeho osud byl již zpečetěn. V březnu 1944 byl zatčen gestapem a poslán do terezínské Malé pevnosti. Zde byl záměrně umístěn na židovskou celu a po několika dnech podlehl následkům zranění, jež mu způsobili spoluvězni.

¹⁵⁵ *SOA Praha*, f. MLS Praha, č. j. Ls VIII 3710/46, spis Leo Drnovský; *VÚA-VHA*, f. 255, Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., žádost Jírové-Freundové Terezie, č. 5283/48; *NA*, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, Dochovaná dokumentace. Zdena Freundová byla odvečena z Prahy do Terezína 25. února 1944 transportem Dv, č. 14 a o měsíc později, 31. března, zde zemřela. Dcera Věra Freundová s ní putovala do Terezína týž transportem a pak byla 6. října 1944 odeslána do Osvětimi transportem Eo, č. 1521, kde neznámo kdy zemřela. (Věra Freundová. Holocaust.cz [online], Institut Terezínské iniciativy, 02.04.2014. [Cit. 2021-03-10.] Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/86235-vera-freundova/>) Otec Rudolf Freund zahynul 6. dubna 1944 v Malé pevnosti Terezín (Rudolf Freund. Holocaust.cz [online], Institut Terezínské iniciativy, 02.04.2014. [Cit. 2021-03-10.] Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/86192-rudolf-freund/>).

¹⁵⁶ *ÚSTR*, Sbírka rozhovorů *ÚSTR*, záznam rozhovoru s Alenou Štěpánkovou-Veselou, natočil Jan Dvořák 22. 10. 2018.

již na konci ledna 1944 konfidenti gestapa Jaroslav Nachtmann a Václav Kindl za použití jedu zatkli Ladislava Malého. V březnu byl pak po téměř pěti letech v ilegality zadržen i Josef Matějíček, který byl v červenci 1944 popraven v Praze na Pankráci. Ještě dramatictější byl další osud Malého. Začátkem července 1944 se mu totiž ještě s jedním ruským parašutistou podařilo uprchnout z Malé pevnosti v Terezíně. Dostal se do Prahy a až do svého druhého zatčení v září 1944 se ukrýval v bytě ve Vršovicích. Mezitím se snažil varovat ostatní odbojáře před činností Nachtmanna, Kindla, Karla Čurdy a dalších konfidentů. Na konci prosince 1944 byl deportován již podruhé do Terezína, kde ho obávaný zástupce velitele Malé pevnosti Stefan Rojko po příjezdu ubil. Záříjové zatčení Ladislava Malého lze označit i za definitivní tečku za odbojovou činností Matějíčkovy skupiny.¹⁵⁷

Bez happy endu

Odpovědi na dopis z února 1981 se Terezie Jírová (Freundová) od Galiny Ovsejenkové pravděpodobně nikdy nedočkala. Po desítkách let od vylíčených událostí, které byla nucena prožít v osamění, jistě žádnou zásadní reakci už ani neočekávala. Šlo jen o pokus, asi poslední z jejich dlouhé řady. Naděje zjistit cokoli bližšího o osudu její milované dcery byla tehdy již zcela minimální. A doby, kdy se znovu začala odkrývat strašná tajemství stalinských zločinů, se Terezie už nedožila.

Je dějinným paradoxem, ale hlavně osobní tragédií, že to byla Terezie Freundová, kdo své děti o desítky let přežil. Na skutečnost, že u nich právě ona vzbudila živý zájem o politiku, respektive komunistickou ideologii, zůstala přesto vždy hrdá. A neváhala to opakovat při jakékoli veřejné i soukromé příležitosti. Svým notně nekritickým postojem k osobnostem obou svých potomků – a platilo to zejména o Harrym, bojovníkovi proti nacismu – se vlastně stylizovala do role „matky hrdinů“.¹⁵⁸ Přinejmenším v prvních poválečných letech jí to přinášelo nemalý, a v mnohém jistě i zasloužený, veřejný kredit. V některých momentech nicméně vyznívala tato její snaha křečovitě.

¹⁵⁷ VÚA-VHA, f. 255, Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., žádosti Jiřího Živnůstky, č. 10675/70, Zdeňka Flajzara, č. 84056/69, Františka Písařovice, č. 173132/75, a Františka Rozsypala, č. 115374/69, Popis činnosti skupiny.

¹⁵⁸ Soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé, dochovaná korespondence Terezie Jírové-Freundové z let 1945–1948. Pro zajímavost dodávám, že Terezie po válce udržovala nadále čilý písemný kontakt se zahraničím, kde se snažila i publikovat. Ještě v roce 1948 např. pod jménem Tera Freundová přispívala do časopisu *Volné myšlenky* ve Švýcarsku. (Viz E-Periodica: Schweizer Zeitschriften onlin. [Cit. 2021-03-10.] Dostupné z: <https://www.e-periodica.ch/digbib/dossearch?ssearchtext=Freundova&facet=>.)

Terezie Jírová-Freundová při oslavě narozenin začátkem osmdesátých let
(Národní archiv, fond Jiří Wehle)

Památku Harryho a Gerty ale nepřipomínala jen z pietních důvodů, veřejně ji musela bránit také před útoky různých pochybovačů a někdejších názorových oponentů.¹⁵⁹ Zároveň usilovala o potrestání konkrétních viníků Harryho smrti, spravedlnosti však bylo i v tomto případě učiněno zadost jen zčásti.

Po únorovém převratu v roce 1948, kdy se KSČ pod Gottwaldovým vedením chopila moci, však byla Terezie od veřejné připomínky osudu svých potomků nucena upustit. Jakožto matka bývalých „trockistů“ se i ona v průběhu padesátých

¹⁵⁹ Terezie Freundová se po osvobození stala mj. členkou obnoveného Jack London Clubu. Na popud Wolfganga Saluse zde veřejně vypovídala také o osudech své rodiny, zejména o tragickém případě Gerty. Její přednáška se podle pozdějších zjištění Státní bezpečnosti nesla v protisovětském duchu. (ABS, sv. 305-737-I, Šetření ve věci skupiny „Alarm“.) O určitých kontroverzích s některými řadovými členy KSČ svědčí i dochovaná písemná korespondence (Soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé, dochovaná korespondence Terezie Jírové-Freundové).

let ocitla na černé listině „nepřátel lidové demokracie“ a zřejmě jen pokročilý věk a včasný odchod do ústraní ji zachránily před přímou perzekucí. Té se ale až na výjimky nevyhnuli Harryho dřívější soupeřníci stejně jako jeho opONENTI z prostředí krajně levicové opozice. Stalinisté na své kritiky nikdy nezapomněli a pomsta bývala nemilosrdná. Justiční vražda Záviše Kalandry, atentát na Wolfganga Saluse nebo mnoho let za mřížemi, která si odpykali Jiří Wehle, Zdeněk Flajzar a řada dalších, jsou důkazem.

Nemožnost jakkoliv se veřejně vracet k osudům Gerty a Harryho byla pro Terezii skličující, ale asi méně tíživá než nutnost vyrovnat se s výčitkami, které ji sužovaly po zbytek jejího dlouhého života. Především vědomí, že svým neuváženým jednáním v Moskvě a slabostí při německém výsledku nechtěně přispěla k tragickému vyústění životů svých dětí, muselo být trvale trýznivé. Vypovídá o tom i dochovaná korespondence, přestože se v ní snažila svou niternou bolest nezřídka skrývat za odhodlaná prohlášení.¹⁶⁰ Částečné útechy se jí dostalo snad jen ve chvíli, kdy se po mnoha letech odloučení (k prvnímu navázání kontaktu došlo po roce 1955) šťastně setkala se svým vnukem Dmitrijem.

Zdá se, že její víra v komunismus přes veškerá prožitá příkoří příliš neutrpěla. Svědčí o tom nejen její obnovené členství v KSČ již od roku 1945 a angažovanost v různých svazech a sdruženích úzce svázaných s politikou komunistické strany,¹⁶¹ ale i některá její písemná vyjádření. Začátkem padesátých let, tehdy jistě i pod vlivem aktuální společenské poptávky, tak například ve svém životopise s hrdostí cituje své celoživotní krédo: „Žít jako komunistka, můj životní cíl, smysl života – socialismus.“¹⁶² A ani v pozdějších letech nenajdeme – přinejmenším v jejích soukromých písemných vyjádřeních – sebemenší pochybnost o cestě, po níž se vydala i se svými dětmi.¹⁶³ Bezmezná důvěra v samotný systém a svalování veškeré odpovědnosti za jeho pokřivenou podobu na konkrétní představitele moci v jejím případě snese srovnání s retrospektivními úvahami četných komunistických intelektuálů zapuzených kdysi „vlastní rodinou“. Po Terezii stejně jako ani po jejích dětech se – přes její toužebné přání – nezachovalo žádné zře-

¹⁶⁰ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, dochovaná dokumentace; Soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé, dochovaná korespondence Terezie Jírové-Freundové.

¹⁶¹ Od osvobození aktivně působila ve Svazu československo-sovětského přátelství, Svazu osvobozených politických vězňů, Svazu bojovníků za svobodu atd. Neváhala se účastnit ani veřejné přednáškové činnosti v pražských školách, kde vzpomínala na své věznění v nacistických koncentračních táborech. (Srv. např. *Památník Terezín*, podsběrka historicko-dokumentární, signatura A 11886-2, doplněk k dotazníku (schéma životopisu), sepsala Terezie Jírová 20. 6. 1951.)

¹⁶² *Tamtéž*.

¹⁶³ NA, f. Jiří Wehle, k. 18, inv. č. 159, dochovaná dokumentace; Soukromý archiv Aleny Štěpánkové-Veselé, dochovaná korespondence Terezie Jírové-Freundové.

telné nadčasové poselství. Zbylo po nich vlastně jen několik zašlých dokumentů a fotografií odkazujících na doby dávno minulé – a v okamžiku smrti Terezie Freundové v roce 1983 pak také několik set korun, které odkázala svému vnukovi.

Přesto pohled do rodinné historie Freundových ještě dnes přitahuje pozornost a těžko nechá člověka chladným. Zohledníme-li nejčastěji uváděné pohnutky a motivace, které v období mezi světovými válkami přivedly bezpočet příslušníků tehdejších mladších generací do lůna komunistického hnutí, jeví se příklad této pražské středostavovské rodiny jako takřka učebnicový. Současně se ale v podstatném ohledu vymyká, vezmeme-li v potaz poměrně brzký veřejně proklamovaný názorový odklon členů rodiny od hlavního ideologicko-mocenského proudu komunistického hnutí.

Platí to hlavně o Harrym Freundovi, postavě charismatické a vůdčí, ale stejně tak tragické, která po vzoru mnohých politicky angažovaných intelektuálů

Značně zanedbaný hrob Harryho Freunda na katolickém hřbitově v Novém Městě na Moravě. Zřejmě ještě před válkou uvažoval Harry z různých důvodů o změně svého příjmení. Zvolil si příjmení jednoho z předků z matčiny strany, ke změně ale za jeho života nedošlo. Po válce přijala toto příjmení ke svému původnímu jménu jeho matka Terezie
(foto © Jan Dvořák)

ve dvacátém století celoživotně balancovala na hraně úspěchu a zatracení a které šlo trvale nejen o velké ideály, ale také o to, aby vynikla a odlišila se od průměru.

Rizika, která s sebou nesly radikální aktivity „Leninské opozice“, bylo možné již ve své době aspoň zčásti předvídat: u demokratického systému prvorepublikového Československa musely dříve či později narazit na zákonné překážky, u komunistického hnutí s přísnými pravidly disciplíny se zas velmi záhy začal jakýkoli projev nesouhlasu s přijatou politickou linií považovat za úchylnářskou sabotáž, ohrožující jednotu strany i hnutí jako celku. Harry a jeho spolupracovníci se tím však od veřejné politické angažovanosti nenechali odradit.

Jejich ochota kritizovat vedení sovětských komunistů, byrokracii Kominterny i jiné představitele „Levé opozice“ ale ještě neznamenala kritiku základů komunistické ideologie, kterou po celou dobu vnímali jako historicky správnou a nezpochybnitelnou. Přinejmenším o Harrym Freundovi jako jejich vedoucím se dá říci, že svůj boj za věc „ryzího socialismu“ chápal jako životní poslání. A z nastoupené dráhy neuhnul ani poté, co ji začaly lemovat konkrétní lidské oběti.

Tou první a osobně nejbližší byla jeho mladší sestra Gerta, která vstoupila na ohrožené území už svým sňatkem se sovětským diplomatem a intelektuálem Alexandrem Arosevem a vydala se všanc osudu, když ho následovala do Moskvy. Pozice Aroseva mezi vládnoucí elitou sovětských bolševiků během druhé meziválečné dekády nezadržitelně oslabovala a násilná smrt obou manželů se pak stala tragickým – při znalosti dobových sovětských poměrů však nikterak překvapivým – dovršením jeho kariérního pádu. Jak se ale nakonec potvrdilo, nevědomky se na nešťastném osudu Gerty podepsal také její bratr Harry.

Ten své politické schopnosti notně přecenil a reálný poměr mocenských sil neodhadl. Rozhodl se čelit výzvě, kterou v tu dobu nebylo možné pokořit. Navíc při hledání spojenců si všímal více vzájemných ideových rozporů než možné shody. I proto se mu od podobných skupin aktivistů dostávalo jen minimální podpory a ve svém úsilí zůstával zpravidla osamocen. A nic se na tom nezměnilo ani ve chvíli, kdy Stalin zahájil masivní teror v řadách bolševické strany. Na krajní politické levici sice přibývalo hlasů, které odsuzovaly stalinské praktiky, bylo jich ale obecně málo a také jen málokdo jim opravdu naslouchal.

Destrukce demokratického pořádku v Československu na konci roku 1938 pak sice dopomohla skupině kolem Harryho Freunda k dočasnému zviditelnění, represivní zásahy režimu druhé republiky ovšem jejich snahu oslovit demoralizované obyvatelstvo téměř okamžitě otupily. Účast v protinacistickém odboji po propuštění z vězení se pro Harryho stala niternou nutností. V něm se pak tragicky naplnil jeho osud, aniž by se dočkal nějaké satisfakce. Naopak, strhl s sebou celou rodinu, a patrně k tomu i dopomohl svým sklonem k avanturismu a vlastní neopatrností.

Přežití v rezistenci ovšem mnohdy záleželo na nahodilých okolnostech a můžeme si na závěr položit hypotetickou otázku, jaké perspektivy by se před Harrym

Freundem – s jeho ideovým profilem a mentální výbavou – rýsovaly, kdyby měl více štěstí. Jistě by i on nadšeně kvitoval mocný nástup socialismu a komunismu v poválečné Evropě. S jeho dalším směřováním by však jen sotva souhlasil. Vítězná válka definitivně potvrdila mocenské pozice stalinistů a možnosti k jakékoli kritické reflexi se vytrácely čím dál rychlejším tempem, až se nakonec zcela rozplynuly. A i kdyby se nakonec Harry přece jen ztotožnil s poválečným vývojem a byl ochoten respektovat nové politické poměry, jež zavládly po triumfu stalinistické nomenklatury v Československu, k vítězům by se sotva mohl počítat. Tehdejší osudy jeho přátel jsou v tom směru výmluvné. Nálepka trockismu zůstala univerzálním stigmatem, kterého se ještě desítky let děsily celé generace straníků.

Abstract

The case study describes dramatic lives of siblings Gerta (Gertruda) Freundová and Harry (Hermann) Freund in the context of the inter-war Communist movement. Born in 1908 (Harry) and 1909 (Gerta) into a middle-class, ethnically mixed (with German, Jewish and Czech identities) in Prague, they both were devoted under the influence of their mother, Terezie Freundová (1885–1982) to Communist ideals since their youth. Gerta was active in the Communist Student Fraction (Kostufra), became a dancer and ran a private dancing school in Prague. In 1932, she married Alexander Yakovlevich Arosev (1890–1938), a Soviet revolutionary, diplomat and writer, who was the Soviet Union's plenipotentiary representative in Czechoslovakia (before diplomatic relations between the two countries were established). She then followed him to Moscow, where Arosev became the chairman of the All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries (Vsesoyuznoe obshchestvo dlya kulturnoy svyazi s zagranitsey – VOKS), whose mission was to arrange trips and visits of Western intellectuals and artists to the USSR. However, Arosev fell into disfavor during the Great Terror and the couple was arrested in the summer of 1937. Gerta was accused of espionage, sentenced to death, and executed in December 1937, Arosev followed her in February 1938. Harry Freund soon started sympathizing with the so-called Left Opposition in the Soviet Union and was expelled from the Communist Party of Czechoslovakia for criticizing its bolshevized leadership. He founded a radical left opposition platform under the name "Leninist Opposition" strongly opposing the centralized Stalinistic course of the Communist movement, but also the alternative faction represented by Lev Davidovich Trotsky (1879–1940). After the demise of the First Republic in the autumn of 1938, Harry Freund with his group went underground, was arrested and imprisoned for several months. When released, he joined the resistance movement in the occupied Protectorate of Bohemia and Moravia and perished in January 1944 while being arrested. Freund's

mother was the only survivor of the family the remaining members of which died in concentration camps.

The author's narration presents hitherto unknown biographic facts concerning the Freunds and also reveals a tragic link between their fates, showing that it was Harry's opposition activities which provided alleged evidence on his sister's espionage to Stalin's repressive bodies. It also captures the place of Freund's "Leninist Opposition" on the radical left-wing scene of Czechoslovakia in the 1930s, and describes its political activities, opinion clashes and ideological dogmatism. It also shows how fatal the Trotskyite stigma was for non-conformist members of the Communist movement and how symptomatically the fate of both protagonists reflects the turbulent evolution of the domestic radical left-wing movement and Czechoslovak--Soviet relations during the inter-war period.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Soviet Union; Communist movement; Stalinism; Left opposition; Trotskyism; Great Terror; 1st Czechoslovak Republic; anti-Nazi resistance; Harry Freund; Gerta Freund; Alexander Arosev;
Československo; Sovětský svaz; komunistické hnutí; stalinismus; Levá opozice; trockismus; Velký teror; první republika; odboj; Harry Freund; Gerta Freundová; Alexandr Arosev